

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Pragmatismus a výchova

Pragmatism and education

Katedra: **Filosofie**

Studijní obor: **Husitská teologie v kombinaci s filosofií**

Forma studia: **Prezenční**

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Hogenová Anna CSc.

Autor:

Rudolf Vorlíček

Praha 2010

ANOTACE

Má bakalářská práce s názvem „Pragmatismus a výchova“ se skládá ze dvou hlavních částí - pragmatismus jako filosofie, v podání Ch. S. Peirce a W. Jamese, a pragmatismus jako výchovný systém, v podání Johna Deweyho. Vzhledem k tomu, že je rozsah pragmatické filosofie velký, zaměřil jsem se na ty nejdůležitější články zmíněných autorů, včetně jejich pohledu na náboženství a psychologii. Autory a články jsem pojímal chronologicky, aby byla zachována jakási kontinuita myšlení při utváření pragmatické filosofie a jejích dalších vývojových článků, jako je pragmaticismus a instrumentalismus.

Pracoval jsem převážně s primární literaturou, ač už v přeložených či editovaných verzích, nebo původních článcích umístěných na internetu.

Klíčová slova:

Pragmatismus, víra, zkušenost, vývoj, racionalismus, idealismus

ANNOTATION

My bachelors thesis "Pragmatism and education" is composed of two major parts – Pragmatism as a philosophy, by Ch. S. Peirce and W. James, and pragmatism as educational system, by John Dewey. Given the fact, that the range pragmatic philosophy is wide, I focused on the most important articles of named authors, including their view on religion and psychology. The authors and articles are composed chronologically, so that the continuity of thought during forming of the pragmatic philosophy and its next development steps, like pragmaticism and instrumentalism.

I was working mainly with primary literature, although in translated or edited versions, or original articles on the internet.

Key words:

Pragmatism, belief, experience, evolution, racionalism, idealism

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „Pragmatismus a výchova“ napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a souhlasím s jejím prezenčním zpřístupněním v knihovně UK HTF.

V Praze dne

.....

Rudolf Vorlíček

.....

Děkuji A. Hogenové za její vedení a pochopení.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. OBECNÉ PŘIBLÍŽENÍ PRAGMATISMU A JEHO VZNIKU.....	8
1.1 Co je to pragmatismus?.....	8
1.2 Pozadí vzniku pragmatismu	9
1.2.1 Kulturní a dějinné pozadí.....	9
1.2.2 Filosofické pozadí.....	10
2. PRAGMATISMUS JAKO HNUTÍ A FILOSOFIE.....	13
2.1 Charles Sanders Peirce.....	13
2.1.1. Biografie Ch. S. Peirce.....	13
2.1.2 Upevňování víry.....	14
2.1.3 Jak vyjasnit naše ideje.....	18
2.1.4 Základy pragmatismu	21
2.2 William James.....	25
2.2.1. Biografie Williama Jamese.....	25
2.2.2 Co znamená pragmatismus podle Jamese.....	25
2.2.3 Pragmatická koncepce pravdy.....	27
2.2.4. Proud myšlení	33
2.3 Pragmatismus a náboženství.....	41
2.3.1 Aktuální a existující.....	41
2.3.2 Spása.....	41
2.3.3 Druhy náboženské zkušenosti.....	42
3. PRAGMATISMUS A VÝCHOVA.....	46
3.1. John Dewey.....	46
3.1.1 Bohatý a plodný život světoznámého autora.....	46

3.1.3 Filosofie a americký národní život.....	53
3.1.4. Vliv Darwinismu na filosofii.....	54
3.1.5 Vliv pragmatismu na výchovu.....	56
3.2 Demokracie a výchova.....	61
3.2.1 Kritický přehled.....	61
3.2.2 Podstata filosofie.....	62
Závěr.....	66
Seznam použité literatury.....	67
Summary.....	68

ÚVOD

Téma pragmatismus jsem si vybral, protože mě osobně tato filosofie nadchla svým potenciálem změnit současný obecný pohled na filosofii, kde filosofie není pro běžného člověka ničím jiným, než bezduchým tlacháním o věcech, které stejně nikdo nechápe. To je pohled, který nabíral na síle od poloviny 19. století, kdy se filosofie oficiálně oddělila od vědy; v dnešní době je filosofie natolik potlačena vědou a konzumem, že nebude jednoduchý úkol jí vrátit alespoň část z její původní slávy. Myslím si, že pragmatická filosofie má ale světu v tomto ohledu ještě mnoho co nabídnout.

Za cíle své práce především považuji shrnutí a přiblížení pragmatické filosofie. Jde mi o pokud možno komplexní prezentaci této u nás spíš méně známé, oblíbené, či pochopené filosofie, též o aplikaci jejích principů na problémy zásadní i běžné, obecné i konkrétní. K tomu, abych dokázal uspořádaně uchopit myšlenku pragmatické výchovy, rozhodl jsem se rozdělit práci na dvě části, nepočítaje jakési úvodní přiblížení, první z nich je o pragmatismu jako filosofii a hnutí, a druhá o pragmatismu a výchově, kde se filosofické myšlenky spojí s metodou výchovy.

1. OBECNÉ PŘIBLÍŽENÍ PRAGMATISMU A JEHO VZNIKU

1.1 Co je to pragmatismus?

Ch. S. Peirce ve svém článku *Co je to pragmatismus* (1905) píše, že: "vytvořil teorii, podle které pojem, t.j. racionální obsah slova anebo jiného výrazu spočívá výlučně v jeho možných, respektive představitelných důsledcích pro životní jednání".¹

Pragmatismus je americkou filosofií z přelomu 19. a 20. století, toto období bylo označeno jako "Zlatý věk" a právě v tomto období přišla na scénu ryze americká filosofie, vycházející z empirické školy - pragmatismus. Je to filosofie zaměřující se na důsledky jednání, na fakta, čerpá ze zkušeností a z praxe, je to tedy veskrze praktická filosofie, zaměřená na zlepšování života člověka a pokrok lidstva jako takového. Počátek této filosofie se nejčastěji datuje od Charlese Sanderse Peirce, ve své době nepříliš uznávaného a doceněného filosofa, který je otcem pragmatické metody a této filosofie jako samostatného proudu. Jeho myšlenky dále rozpracovával William James, který jeho filosofii rozvinul a představil americké veřejnosti, a John Dewey, který ve vývoji tohoto proudu pokračoval a vytvořil z něj pedagogický systém, tím se stal otcem amerického progresivního školství té doby.²

Do pragmatismu spadají i další jména, v americe to jsou: George Herbert Mead, z jehož příspěví k sociální filosofii a psychologii částečně vycházel i Dewey, Clarence Irving Lewis, a Josiah Royce. Co se týče vlivu pragmatismu na evropském kontinentě, tak i zde najdeme několik zástupců, jako jsou F.C.S. Shiller, G. Papini, i F. P. Ramsey a L. Wittgenstein, kteří do jisté míry čerpali z Peirce a intuitivně razili cestu pragmatické metody, u nás je to například Karel Čapek a J. L. Fischer.³ Dalších jmen najdeme ještě mnoho, ale co jsem tímto výčtem chtěl nastínit je to, že pragmatismus měl mnoho sympatizantů i mimo spojené státy a byli to především filosofové, kteří byli unavení vytvářením a hledáním idealistických systémů a raději hledali

praktičtější využití filosofie. A to je pragmatismus, odpoutává se od idealistických a racionalistických konstrukcí a raději se zaměřuje na věci reálné a praktické, důsledkovou hodnotu myšlenky a na fakta.

1.2 Pozadí vzniku pragmatismu

1.2.1 Kulturní a dějinné pozadí

Pragmatismus se, jak již jsem řekl, vyvíjel v takzvaném "Zlatém věku" spojených států, v době, kdy se Spojené státy vzpamatovávaly z občanské války (1861-1865) a v době velkého rozmachu americké kultury, ekonomiky a průmyslu. Ale nebyla to doba jen pozitivní, expanze s sebou nese své problémy a problémy vyvolávají otázky, otázky se ptají po řešení. Jedním z těchto problémů byla například otázka imigrace. Amerika se ocitla pod náporom nových a nových přistěhovalců, z rozličných kultur a koutů světa, to nutně způsobovalo problémy, názorové rozdíly, náboženské rozdíly a Amerika potřebovala sjednotit, uspořádat a vychovávat, vychovávat k demokracii, protože nemohla být jiná než demokratická.⁴

Populace v USA se koncem 19. století téměř ztrojnásobila a další přistěhovalecká vlna přišla v letech 1900 – 1910. Americká kultura ještě v 19. století nezaznamenala příliš velký rozmach, i když zde už bylo mnoho známých autorů, spisovatelů a filosofů, mezi nimi byl i známý básník a filosof Ralph Waldo Emerson. Na intelektuální život v americe měl především vliv darwinismus a to i v jeho variantě aplikované na sociální oblast (prezentované J. Deweyem a H. Spencerem). Z vlivu darwinismu vzešel i pragmatismus; dalo by se říct, že stopy evoluční teorie nalezneme ve většině jeho myšlenek. V této době byly spojené státy zemí, která se stala pro mnohé symbolem svobody, místem naplněných snů, místem pro dobrý a úspěšný život.⁵

Samozřejmě, že skutečnost tyto ideály úplně neodrážela, ale americký "duch" ano. Americký přístup k životu té doby se vyznačoval spojením idealismu a realismu, tužbou po novém, velkými sny a ideály, ale zároveň

snahou o jejich uskutečnění, neztrácel spojení se skutečností a tak se stala pragmatická filosofie vlastně jediným logickým vyústěním a projevem tohoto přístupu. Tato společnost nebyla aristokratická, tvář ameriky tvořila střední třída, průmyslníci a obchodníci, všichni ti kteří věřili v pokrok a sílu technologie.⁶

1.2.2 Filosofické pozadí

Pragmatismus se vyvíjel v období, kdy tehdejší velice silné myšlenkové proudy, racionalismus a empirismus, vedly svou filosofickou válku. Empirismus tvrdý a ctící fakta, racionalismus jemný a duchovní. Dva nesmiřitelné tábory, které už nebyly schopné najít společnou řeč. Pragmatismus vyšel velkou měrou z britského empirismu, hlásá, že zkušenosti jsou pro člověka to nejdůležitější, ale zároveň neupouští od ideálů a víry, protože (zvláště podle Jamese) mohou být pro člověka dobré, tedy užitečné, duchovní rovnováha, kterou mohou nabízet je tedy více než vítaná.

Racionalisté nejvíce útočí na pragmatismus tím, že jejich krásné abstraktní systémy degraduje na pouhou užitečnost pro člověka, nicméně když jsou filosofické systémy příliš odloučené od reality, ztrácejí svou hodnotu a nabývají ji pouze, pokud mají kladný vliv na lidské jednání. Způsob použití těchto termínů sice nasvědčuje tomu, že pragmatismus je vskutku povrchní, pozitivistický a materialistický, ale pragmaticky vysvětlené definice a významy pragmatismem používaných pojmů ho před těmito obviněními brání, k tomu ale až v dalších kapitolách.

Půda pro vznik pragmatismu se připravovala už v letech 1872-1874, kdy se na Harvardské universitě scházel tazvaný Metafyzický klub, jehož pravidelnými členy byli pánové W. James, Ch. S. Peirce, Ch. Wright, právník John Green, J. Fiske a F. E. Abbot. Zde se především probírala důležitost metody přístupu k tématům vědy, náboženství i společnosti. J. Green zdůrazňoval důležitost víry v lidském jednání, víra je vlastně snaha najít opěrný

bod pro naše budoucí jednání, věříme v možné důsledky našich činů a podle této víry jednáme. Toto bylo jedno z východisek, na kterém budoucí filosofický systém vystavěl Ch. S. Peirce a to ve dvou článcích v časopise *Popular Science Monthly* pod názvy *Upevňování víry* (1877) a *Jak vyjasnit naše ideje* (1878), kde nacházíme jednu z nejznámějších Peircových definic pragmatismu: "Zvažme, jaké možné představitelné praktické důsledky by mohl mít určitý objekt. Potom naše představa těchto důsledků je naším úplným pojmem tohoto objektu"⁷. I Aristoteles razil myšlenku, že existují ideje všech objektů, které jsou sumy jejich možností, tvaru, použití, vzniku – není tedy pochyb, že podobné smýšlení není tak úplně novinkou. Což navíc ještě podporuje, popularizátor pragmatické metody a filosofie, William James ve svých přednáškách *Pragmatismus: nový název pro staré způsoby myšlení*, které měl na přelomu let 1906 a 1907. Další článek tohoto řetězu byl John Dewey a jeho vlastní verze pragmatismu pod názvem instrumentalismus.⁸

Vypadá to, že zde pragmatismus prezentují jako jedinou a vládnoucí filosofii ve spojených státech, to samozřejmě není pravda. Právě vzhledem k silné imigraci se zde objevovaly téměř všechny evropské filosofické směry a zvláště na akademické půdě se pak rozebíraly, ale zástupci pragmatismu se ani nesnažili být akademickými, či profesionálními, filosofy, popravdě většina z nich ani filosofii nikdy nestudovala, Peirce byl logik, matematik a chemik, James byl lékař a neurofyziolog a Dewey byl učitel, ačkoli zrovna on později filosofii studoval. Dalo by se říct, že pragmatismus nemá ucelený filosofický systém, je spíš hnutím, hnutím myslitelů, jenž si osvojili pragmatickou metodu a chtěli se držet reality života místo abstrakce metafyziky.

Poznámky k textu - 1. Obecné přiblížení pragmatismu a jeho vzniku

1. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus*. Bratislava : IRIS, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 18, ISBN 80-88778-45-X.
2. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 15-16
3. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 16
4. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 10-11
5. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 11-12
6. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 13
7. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 82
8. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Pragmatizmus včera a dnes, s. 16-20

2. PRAGMATISMUS JAKO HNUTÍ A FILOSOFIE

2.1 Charles Sanders Peirce

2.1.1. Biografie Ch. S. Peirce

Muž, který stál na počátku pragmatického hnutí, filosof, který za svou kariéru poslouchal téměř jen samou kritiku ze strany akademické veřejnosti. Charles Sanders Peirce se narodil roku 1839 v Cambridge a zemřel 1914 v Milfordu. Jeho otec, Benjamin Peirce, profesor matematiky a přírodní filosofie na Harvardu, plně podporoval synovo vzdělání, a tak Peirce absolvoval Harvardovu universitu summa cum laude v oboru chemických věd, dále zde pak přednášel filosofii vědy a logiku, později na Hopkinsonově universitě v Baltimoru. Nicméně pro své protikonzervativní názory nebyl příliš oblíben a tak se akademické kariéře dále nevěnoval. Mnoho let pak pracoval jako zeměměřič, fyzik a astronom.¹

Filosofii se začal věnovat po přečtení *Estetických listů* F. Shillera, *Elementů logiky* R. Whatelyho a především Kantovy *Kritiky čistého rozumu*. Kant mu byl velkým vzorem a jeho vliv pocítoval po celý život, ačkoliv mu vytýkal nedostatečné používání logiky a logika byla disciplína, které se Peirce věnoval velice intenzivně. I přes některé úspěchy v oblasti věd zůstala většina jeho práce nepovšimnuta a tak poslední roky svého života strávil ve velké chudobě, finančně ho podporovali někteří přátelé, dokonce na něj byla i složena sbírka. Peirce ale zemřel nedoceněn a bez peněz, zanechal po sobě jen své často neucelené myšlenky na přibližně stotisíci rukopisných stránkách. Není tedy divu, že byly vydány převážně jen sbírky jeho listů a článků a že ani jemu se nepovedlo vydat nějakou ucelenou filosofickou knihu.²

Soubor Peircova díla byl postupně publikován v osmi svazcích pod názvem *Sebrané spisy* (*Collected Papers*, 1. – 6. svazek 1931-1935, 7. – 8. svazek 1958). Byl zde i odvážný pokus M. R. Cohena, který vydal roku 1923

sborník, představující Peircův přínos, pod názvem *Chance, Love and Logic: Philosophical Essays by Ch. S. Peirce, the Founder of Pragmatism*. Představím zde především jeho dva v úvodu zmíněné články, které vydal v časopise *Science Monthly: Fixation of Belief* (1877) a *How to make our ideas clear* (1878).³

2.1.2 Upevňování víry

Upevňování víry (1877)⁴ se nazývá jedna z nejznámějších Peircových studií, pojednává o logice, o víře a pochybování. Peirce se zde zamýšlí nad tím, jak lidé, ať individua či společnost, přijímají nové věci a názory. Ač je jeho pojednání krátké, je v něm obsažena jedna z nejzákladnějších myšlenek pragmatické filosofie.

Z historie Peirce poukazuje na výchovu středověkých profesorů, kteří, podle vzoru římanů, do své výuky umístili logiku na přední místa jako velmi lehké studium. V jejich podání nepochybně lehké bylo, ale logické uvažování sahá dál, než jen k sylogismům. Ve středověku se mělo za to, že poznání se výhradně opírá buď o autoritu nebo o rozum, nicméně rozumové uvažování pro ně beztak vycházelo z autorit. Tyto vody trochu zvýřili pánové Roger⁵ a Francis Bacon⁶, kteří posunuli hranice uvažování o trochu dále a pak taková jména jako Koperník, Tycho de Brahe, Kepler, Galileo, badatelé, kteří se již mohli nazývat opravdovými vědci, badatelé, kteří bořili mýty a dogmata. Peirce zde skládá nepsané poklony jejich úsilí i jejich výsledkům, píše: "Úlohou uvažování je zjistit – z úvah o tom, co už víme – to, co ještě nevíme. Z toho vyplývá, že uvažování je dobré jen tehdy, když poskytuje pravdivý závěr z pravdivých premis. Otázka platnosti je tak otázka faktů, ne myšlení."⁷ Myšlení a usuzování jednotlivce totiž nemusí stát nutně na faktech, ale i na názoru. Peirce zde naráží například na otázku optimismu, který je schopen přetrvávat i bez jakýchkoli viditelných faktů, které by ho podporovali, takový optimismus je sice přehnaný, ale víme, že už takový ve své podstatě je.

Nicméně Peirce argumentuje pro obecně existující fakta, která by se dala nazývat pravdivá, a to tak, že jsou někteří lidé, kteří jim věří a čím více lidí jim věří, tím větší je jejich podíl pravdivosti. Jinak se zde samozřejmě pro jedince jedná o subjektivní pocit *víry (belief)*, který je hlavním tématem tohoto článku.⁸

Upřednostňování závěrů Peirce pojmenoval jakožto *zvyk (habit)*: "To, proč z daných premis upřednostňujeme jeden závěr před jiným, je nějaký zvyk v mysli a nezáleží na tom, či vrozený nebo získaný. Tento zvyk je a nebo není dobrý podle toho, zda plodí pravdivé závěry z pravdivých premis a nebo ne, a inference je a nebo není platná ne ve vztahu k pravdivosti a nebo nepravdivosti svého konkrétního závěru, ale vzhledem k tomu, zda zvyk, který ji určuje, bude a nebo nebude produkovat pravdivé závěry všeobecně."⁹ Určení toho, zda je zvyk dobrý nebo ne, Peirce nazývá *řadícím principem inference*, který je formulován ve výroku, kde jeho pravdivost závisí na platnosti vstupních premis. Co ale určuje tuto platnost? Jsou to dva stavy vědomí, pochybnost (doubt) a víra (belief). Přechod od jednoho k druhému je možný i když se stále uvažuje o jedné a té samé věci a existuje několik pohledů na jejich rozlišnost vzhledem k účinkům. Z všeobecného hlediska nám samy pocity říkají, čemu cheme věřit a čemu ne, tedy už jen samotný pocit ovlivňuje přijetí zvyku, další hledisko je účinek v praxi: "Naše víry řídí naše tužby a formují naše činy... Pocit víry je větším či menším náznakem toho, že v naší povaze vznikl určitý zvyk, který bude určovat naše činy. Pochybnost nikdy nemá takový účinek."¹⁰ Nejdůležitější je však třetí, pozoruhodná formulace, ze které pak z většiny vycházejí další úvahy Peircova článku. "Pochybnost je nelehký a nepokojný stav, z kterého se ze všech sil snažíme osvobodit a dostat se do stavu víry, který je pokojný a uspokojivý a který nechceme ztratit anebo vyměnit ho za víru v cokoliv jiného. Naopak, houževnatě lpíme nejen na víře, ale na víře v právě to, v co věříme."¹¹ Stav pochybnosti není jen negativní, vede k hledání, člověk se posouvá, postupně

obměňuje své názory za ty, které mu více vyhovují nebo pro něj lépe odrážejí realitu. Je to postupný, a dle pragmatické doktríny i jediný správný, vývoj myšlení člověka. Lze zde i pozorovat paralelu k darwinově vývojové teorii, kdy se druhy mění adaptací na prostředí, ve kterém žijí, a když se změny podmínky nebo přicházejí nové podněty, druhy si vybírají, na které budou reagovat a na které ne. Peirce se zde dále zmiňuje o chybných postupech zkoumání. Za první, položení otázky nestačí, pochybnost musí být reálná a živá, bez toho je každá diskuze bezpředmětná. Za druhé, absolutně nezpochybnitelný výrok je sice pěkná věc, nehledě na to, že do jisté míry je zpochybnitelné všechno, ale sami pro sebe musíme své uvažování založit na premisách, které jsou pro nás osvobozené od té naší skutečné a živé pochybnosti. Za třetí, omílat dokola věci, které jsou už celému světu jasné, je bezúčelné a další pokrok v těchto věcech již není možné dosáhnout. Zkoumání, které by mohlo aspirovat na to být obecně platným, vyžaduje zodpovědný přístup, ale běžný člověk v napravování svých pochybností jedná velice přímočaře, tak, že si, raději než důkladným zkoumáním, vymyslí nějakou cestu k uspokojení své potřeby víry a sám v sobě jí podporuje a odmítá jakákoliv stanoviska, která by mohla jakkoliv jeho víru narušit.¹² Je to poněkud smutné, protože toto křečovitě přijímání a udržování víry není tak úplně vhodné pro vývoj lidstva, ne že by se tím zastavil, protože vývoj je nezadržitelný, ale zpomaluje ho.

Nyní se konečně dostáváme k titulní otázce, tedy upevňování víry, Peirce zde nabízí čtyři možnosti, či metody, jak se k víře dochází. První je *metoda upnutosti*, spočívá v tom, že se člověk upne na své stávající víry a odmítá jakkoliv měnit svá stanoviska, dokonce se vyhýbá možnosti, kdy by vůbec mohly být uvedeny v pochybnost. To může fungovat pro poustevníky a malé komunity, ale nemají příliš dlouhého trvání.¹³

Druhá je *metoda autority*, kdy utváření a upevňování víry na sebe berou instituce a vlády. Zvolí se nějaké učení (nějaká víra), které se pak

vyučuje, opakuje a neustále udržuje v pozornosti lidí, kteří pod tu určitou autoritu spadají. Ti, kteří se odmítají přizpůsobit nebo danou víru zpochybňují, jsou převážně násilím odstraněni z cesty. Tato metoda je v historii snad nejpoužívanější, od diktátorů, přes krále až po církve, především křesťanství a kastovní systémy. Změny v těchto systémech sice nastávají, ale jsou velice pomalé a často je prolito mnoho krve nebo uplyne mnoho času, než se něco pozmění. Nelze však upřít efektivitu této metody, když pomineme stránku nesvobody jedince.¹⁴

Třetí je *metoda a priori*, jedná se o poněkud svobodnější metodu, než dvě předchozí; vnucovat lidem doktríny, kterým mají věřit, nemůže trvat věčně, vždy se najde někdo kdo tuto vnucenou víru podkopává. Proč je nenechat si rozhodnout čemu chtějí věřit, pokud bude existovat na tolik líbivá víra, aby je přitáhla sama a zbytek ať si mysl vyřeší přirozeně? A nemusí být pro všechny stejná, přijmou tedy to, co je pro ně v souladu s rozumem, což znamená ne-nutně se skutečností. Když je mnoho lidí, jejichž názory se různí nebo jsou dokonce ve sporu, názory univerzálnější povahy mohou přijít na jejich místo, nicméně kolektivně se shodnout na těchto universálních bodech je více než obtížné a to i v církvích řízených společnostech nehledě na to, že se tím opět blíží k metodě upnutosti. Hlavní problém této teorie ale spočívá v tom, že z hledání a zkoumání dělá něco velice podobné vkusu, který je spíš záležitostí módy, než rozumu.¹⁵

Čtvrtá metoda, ta, kterou Peirce podporuje nejvíce, je *metoda vědecká*. Budu jí tedy věnovat zvýšenou pozornost. "A to, aby jsme mohli uspokojit svoje pochybnosti, je nevyhnutelné najít metodu, která by neurčovala naše víry něčím lidským, ale nějakou venkovní stálostí – čím si, na co naše myšlení nemá vliv... Naše venkovní stálost by nebyla venkovní v uvedeném smyslu, kdyby byl její vliv omezen pouze na jednotlivce. Musí jí být něco, co ovlivňuje, resp. mohlo by ovlivňovat každého člověka. A ačkoli jsou tyto vlivy natolik různorodé, tak jako jsou různorodé individuální podmínky, metoda

musí být taková, aby konečné závěry každého člověka byly stejné. Taková je metoda vědy."¹⁶ Peirce předpokládá, že jsou reálné věci, které nejsou závislé na našich názorech na ně. A pokud budeme tyto reálie zkoumat vědeckým způsobem, naše vědění o nich se nemůže příliš, či vůbec, lišit, pokud všichni přijmeme tuto vědeckou metodu upevňování víry. Jistotu těchto reálně existujících věcí Peirce odvozuje z toho, že pokud by předmět sporu neexistoval, nemohl by způsobovat nepokoj, kdyby jsme o něm pochybovali a tedy pokud existuje, je pro nás stejně reálný jako cokoliv jiného. Tato metoda, narozdíl od předchozích tří, nabízí vůbec nějaké rozlišení mezi správnou a špatnou cestou, ty ostatní totiž ve své podstatě připouští a podporují pouze to správné, lépe řečeno držet se jich je správné. Lidská individualita však souhlasit nemusí, nicméně nevýhoda vědecké metody tkví právě v tom, že není vůbec jednoduché se jí držet. Člověk často a raději volí jednodušší cesty, které reprezentují první tři metody, a nechce se mu o věcech přemýšlet, ale tím, že o věcech nepřemýšlí, ztrácí svou individualitu.¹⁷

Nyní předešlu trochu významu tohoto článku z pedagogického hlediska. Celý Peircův článek vede k tomu, aby čtenář pochopil sílu vědecké metody. A protože pragmatická pedagogika má vést člověka k demokracii, je pro něj tato metoda nejdůležitější, chce vést občany k tomu, aby nad věcmi přemýšleli a ne aby je jen bezduše přijímali, a zároveň chce, aby se občané dokázali na věcech shodnout, a to takovým způsobem, který by byl pro ně vlastní a logický. Tento způsob analytického myšlení je ale nenaučí nikde jinde, než ve školách, kde by měl být postupně integrován a procvičován.

2.1.3 Jak vyjasnit naše ideje

"Jasná idea se definuje jako idea, která se chápe tak, že je jí vždy možné rozpoznat bez jakékoliv záměny s jinou. ... Ve filosofické terminologii jde sice o bezproblémový případ, logici však mohli zformulovat svou definici

srozumitelněji, pokud se zde definuje jasnost."¹⁸ Peirce v tomto článku naráží na významové a termínové konflikty v jazyce, mluví se zde sice o jasnosti, ale co je *jasná idea* (*clear idea*)? Je to srozumitelnost na první pohled? Čistota definice? Nebo její znalost? Peirce vychází z předpokladu, že logici mají primárně na mysli znalost idey, nutnou k jejímu pochopení, a píše, že je zde potřeba další prvek a to je *zřetelnost* (*distinctness*). Zřetelnost je pak již zmíněnou srozumitelností definice idey a idea je podle nich zřetelná, pokud lze uvést její přesnou definici na abstraktní úrovni. To Peirce komentuje následovně: "Není těžké ukázat, že teorie, podle které důvěrně známé použití a abstraktní zřetelnost zaručují dokonalé pochopení, má svoje skutečné místo jen ve filosofiích, které jsou už dávno mrtvé."¹⁹ Peirce volá po novém přístupu v logice, který by pracoval s moderním myšlením, ne jen s přestárlou doktrínou jasného a ohraničeného. Později se opět vrátí k stěžejní myšlence z článku *Upevňování Víry*.²⁰

Víra se, jak říká Peirce, vyznačuje třemi vlastnostmi: je něco, co si uvědomujeme, uspokojuje pochybnost a utváří v našem jednání nějaké pravidlo. Toto pravidlo se nazývá *zvyk* nebo také *přesvědčení*, to se stane na chvíli uklidňující silou myšlení. Nicméně podle Peirce aplikace zvyku v praxi opět vyvolává další pochybnosti a tak tento proces myšlení není nikdy úplně ukončen, to už popisuje jako myšlení v pokoji (*thought at rest*) a je jím do té doby, pokud nedojde na nějaký další zásadní rozvrat v přesvědčení. "Podstata víry spočívá v utvoření zvyku; různé víry se odlišují různými způsoby konání, které vyvolávají. Pokud se víry v tomto směru neodlišují, rozdíly v jejich uvědomování z nich nemůžou dělat rozdílné víry, stejně jako hrát jednu melodii na různých klávesách neznamena hrát rozdílné melodie. Často se neprávem dělají rozdíly mezi vírami, které se od sebe odlišují způsobem vyjádření." ²¹ Upozorňuje na zbytečné hledání rozdílů, které není o nic méně škodlivé než záměna opravdu rozdílných věcí, přesto podobné omyly jsou mezi lidmi naprosto běžné a proto je důležité se naučit tyto věci rozlišovat.

Chyba může nastat i v rámci pocitů o dané věci, každý může mít pocity jiné, na každého jinak působí.²²

Jasnost idey, respektive její vnímání, je subjektivní záležitost a subjekt sám o sobě dělá chyby, jako příklad Peirce uvádí(18) dvě stejné myšlenky, různě podané, ale říkající to samé, jedna je subjektu jasná, druhá nejasná. Subjekt si tedy potom myslí, že jde o myšlenky rozdílné a bude si to myslet i nadále, protože si vytvořil takový názor (tedy dosáhnul takové víry), dokud nepřijde někdo, kdo ho vyvede z omylu. A nemusí se zde jednat pouze o myšlenky, ale i slova, záměnu výrazů, záměnu pocitů.²³

Nutno říci, že tento Peircův článek není přesným a nezpochybnitelným návodem na to, jak vyjasňovat naše ideje, ale jeho hlavním cílem je poukázat na druhy omylů, které při vnímání a myšlení můžou nastat, a na to, že když se jich pokusíme vyvarovat, posune nás to o krok blíže k jasnosti našeho myšlení. Řekněme si tedy, čím by mělo být myšlení, abychom se vyhnuli nejrozumnějším zmatkům a nejasnostem. "...výlučnou funkcí myšlení je utvářet zvyky konání; a že vše co souvisí s myšlením, ale co je irelevantní z hlediska jeho cíle, je jeho agregátem, ne jeho součástí. Pokud je mezi našimi pocity například při poslouchání hudební skladby jednota, která v dané situaci nijak nesouvisí s naším konáním, proč to nenazvat myšlením? Aby jsme dospěli k významu, musíme jednoduše určit, jaké zvyky utváří, protože to, co věc znamená, je jednoduše to, jaké zvyky obsahuje."²⁴ Tedy souhrn názorů o ní, to je význam věci pro nás, to co pro nás znamená, jaké pocity v nás vyvolává, i to, jak vnímáme hudbu, je v nás nějak uložené a každý jí vnímá trochu jinak.

Další velkou otázkou je otázka *reality* (*reality*). "Pokud vezmeme jasnost ve smyslu obeznámenosti, potom žádná idea nemůže být jasnější. Každé dítě ji používá úplně suverénně a ani se mu nezdá o tom, že by jí nerozumělo."²⁵ To je nezpochybnitelné, pokud však jde o jasnost termínu *realita* na abstraktní úrovni, tak její definice už je o mnoho složitější a názory na význam tohoto termínu se, zvláště ve filosofii, různí. Nicméně po krátké úvaze Peirce dochází k

názoru, že: "reálné potom můžeme definovat jako to, čehož znaky nezávisí na tom, co si kdo může o něm myslet."²⁶ Tedy třeba i sen reálně existuje jako mentální jev, stejně tak myšlenka, ale samozřejmě i věci materiální povahy. Ale co do definice reality je toho více, ku příkladu otázka rozlišení pravdivé a nepravdivé (nesprávné) víry.²⁷ Bereme-li víru Peircovým pragmatickým způsobem, pak lze podotknout, že vzhledem k subjektu se tato pravdivost určuje dost nesnadno, protože závisí na jeho pocitech a přesvědčeních, která mohou být stejně tak pravdivá jako pomýlená. Musí tedy existovat nějaký střed, podle kterého se dá poměřovat, nějaká obecná víra, obecná pravda. Peirce vidí naději pro tuto víru, tento střed, a tím je fakt, že exaktní vědecká práce může často vědce přivést ke stejným výsledkům za pomoci jiných metod zkoumání. Tyto shody pravd lze pak považovat za onu obecnou víru, obecnou pravdu. "Názor, který je osudem předurčený ke konečné dohodě všech účastníků výzkumu, je tím, co máme na mysli, když hovoříme o pravdě. Objekt zachycený v tomto názoru, je reálný. To je způsob, jak vysvětlujeme realitu."²⁸ Na závěr Peirce vyjadřuje myšlenku, že řešení každé smysluplné otázky je možné, jen na ní musí uzrát správný čas. Nevíme čeho budeme technicky schopni za 100 let, 200 let a mnoho dalších let pokud bude lidstvo existovat.²⁹

2.1.4 Základy pragmatismu

Tento článek objasňuje další základní myšlenky Peircova pragmatismu. V první řadě samotný název této filosofie, Peirce se rozhodoval mezi názvem *praktikalismus* a *pragmatismus*, nicméně významy těchto dvou slov jsou v důsledku natolik rozdílné, že bylo jasné, který název dostane, aby vystihovala svoji myšlenku. Význam odvodil přes Kanta takto: "...praktisch a pragmatisch jsou od sebe oddělené jako dva póly, z kterých první patří do oblasti myšlení, v které si žádný myslitel experimentalistického typu nemůže být jistý pevnou půdou pod nohama, zatímco druhý termín vyjadřuje vztah

k určitému konkrétnímu lidskému účelu. Nejtypičtějším rysem nové teorie je to, že uznává neoddělitelné spojení mezi racionálním poznáním a racionálním účelem; právě tato úvaha determinovala upřednostnění názvu *pragmatismus*"³⁰

V rámci jeho výběru je dále příhodné se vůbec zamyslet nad otázkou termínů jako takových. Peirce zde krátce rozvíjí myšlenku jakéhosi etického kodexu v rámci používání filosofické terminologie, takového, který by měl jako svůj hlavní účel zamezit co nejvíce omylům z nepochopení či misinterpretace. Povinnost akceptovat správné významy ustálených termínů, správné použití prefixů a sufixů a nepoužívat více termínů pro ty samé věci. S tím souvisí i pozdější vznik takzvaného Peircova *pragmaticismu*, sufix *-ismus* vyjadřuje základní doktrínu, kdežto *-icismus* označuje přesněji definovanou doktrínu. Když Peirce viděl, jak se jeho termín *pragmatismus* ustálil a bohužel díky různým kritikům, kteří nerespektovali terminologickou etiku, začal jeho význam nabírat směr, který se Peircovi úplně nezamlouval, rozhodl se ho nechat jít vlastní cestou a raději svoji doktrínu dále označoval za *pragmaticismus*, tedy, dle jeho názoru, názvem tak škaredým, že se ho nikdo radši ani nepokusí zneužít.³¹

Pro další výklad *pragmatismu* Peirce zvolil imaginární dialog mezi *pragmatistou* a někým, pro koho je tato doktrína nová. Vysvětluje zde pojetí pojmů *pragmatickým* způsobem, pojmy jsou definovány svým praktickým dopadem, ne dalšími a dalšími abstrakcemi, které význam pojmu více zatemňují namísto toho, aby ho objasňovali. Vyslovuje se proti ontologické metafyzice, která se stala pouhou "povrchní samoúčelnou zábavou", to má společné s pozitivismem, ale liší se od něj ve třech hlavních bodech. Tedy, že zachovává očištěnou filosofii od abstraktního "smetí", že akceptuje jádro našich instinktivních přesvědčení a že se nebojí z metafyziky extrahovat její nezkaženou podstatu a využít jí v oblasti kosmologie a fyziky, tedy na oblasti, které místy převyšují schopnosti soudobé vědy (pochopitelně tyto hranice se

od počátku 20. století posunuly).³²

Další podstatnou součástí Peircova pragmatismu, u které tento článek ukončím, je význam experimentu. Dle Peirce experiment je něco, co má v pragmatismu váhu, co je vědeckým experimentem dokázané, je reálné, tedy pro nás podstatné. Experiment se standartně vnímá jakožto izolovaný pokus něco dokázat a na otázky odpovídá pouze ano nebo ne. Peircem je však experiment vnímán jako o mnoho komplexnější, ne-nutně zasazený do laboratorního prostředí a je často složen z velkého počtu dílčích experimentů s nějakým účelem. Jednota a racionální význam experimentu spočívá v takzvaném *experimentálním jevu*. Nejedná se o nějaký ojedinělý konkrétní jev, ale o výsledek, který nastane, když se naplní určité podmínky. Peirce hovoří o všeobecných druzích experimentálních jevů, což jsou scénáře událostí za přibližného nebo úplného naplnění podmínek vzniku daného jevu. Úspěšné experimenty (tedy experimenty, které se projevily jako nějakým způsobem užitečné) vytváří propozice a význam propozice vždy leží v budoucnosti, protože budoucí jednání je jediné, které můžeme ovlivnit. "Vždy, když člověk koná účelně, koná ve víře v určitý experimentální jev. Z toho důvodu souhrn experimentálních jevů, které propozice implikuje, utváří její celkový vztah k lidskému jednání."^{33 34}

Poznámky k textu - 2.1 Charles Sanders Peirce

1. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Charles Sanders Peirce, s. 53-54 ISBN 80-88778-45-X.
2. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Charles Sanders Peirce, s. 55-57
3. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Charles Sanders Peirce, s. 57
4. PEIRCE, Charles Sanders. Fixation of Belief. *Popular Science Monthly* [online]. 1877, 12, [cit. 2010-07-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.peirce.org/writings/p107.html>>
5. Roger Bacon (1214-1294) Scholastik, upřednostující experimentální nabývání znalostí, matematik, nominalista, empirik a celkově vědecky založený člověk.
6. Francis Bacon (1561-1626) Pokládán za zakladatele empirické filosofie jako samostatného proudu, prototyp vědy dnešní doby, upřednostoval experiment a zkušenosti, zastánce induktivní logiky, tvůrce Nového Organon
7. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Upevňovanie viery, s. 60. Dostupné z WWW: <<http://www.peirce.org/writings/p107.html>>. ISBN 80-88778-45-X.
8. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 58-60
9. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 60
10. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 62
11. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 62
12. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 60-64
13. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 64-65
14. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 65-66
15. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 66-69
16. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 70
17. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Upevňovanie viery, s. 69-73
18. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 74. PEIRCE, Charles Sanders. How to Make Our Ideas Clear. *Popular Science Monthly* [online]. 1878, 12, [cit. 2010-07-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.peirce.org/writings/p119.html>>.
19. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 74
20. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 74-79
21. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 79
22. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 79-80
23. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 80
24. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 80-81
25. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 86
26. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 86
27. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 86-87
28. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 88
29. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Ako vyjasniť naše idey, s. 87-90
30. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Základy pragmatizmu, s. 115; PEIRCE, Charles Sanders. *Philosophical Writings of Peirce*. New York : Dover Publications, 1955. The Essentials of Pragmatism, s. 98-119.
31. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Základy pragmatizmu, s. 116-117
32. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Základy pragmatizmu, s. 121 - 122
33. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Základy pragmatizmu, s. 124
34. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Základy pragmatizmu, s. 122-124

2.2 William James

2.2.1. Biografie Williama Jamese

William James se narodil 11. února 1842 v New Yorku a zemřel 26. srpna 1910 v New Haven. Byl jedním z hlavních půkopníků pragmatismu z přelomu 19. a 20. století, zároveň i zakladatelem moderní psychologie náboženství. Pocházel ze vzdělané a významné rodiny, jeho otec H. James st., mimo jiné přítel R.W. Emersona, který se stal Williamovým kmotrem, se zabýval teologií a náboženskou mystikou, Williamův bratr (Henry James) byl významným americkým prozaikem. James, jakožto všestraný člověk, se zabýval mnoha rozličnými obory a stejně jako většina pragmatiků studoval především exaktní vědy namísto filosofie. V roce 1869 získává titul doktora všeobecného lékařství, studoval anatomii a neurofyzilogii. Později se začal věnovat i psychologii, a ačkoli nikdy přednášku z psychologie sám neabsolvoval, začal jí vyučovat, a od roku 1875 působil jako řádný profesor filosofie a psychologie na Harvardské univerzitě. Všechny nasbírané poznatky začal aplikovat i na svou filosofii, kde navzájem propojuje.¹

2.2.2 Co znamená pragmatismus podle Jamese

Jelikož hlavní myšlenkou Jamesovy série přednášek *Pragmatismus – nové jméno pro staré způsoby myšlení* z roku 1906 - 1907, bylo přiblížit tuto filosofii širší akademické veřejnosti, budu z této sbírky čerpat některé základní myšlenky pro prezentaci této filosofie. V kapitole *Co znamená pragmatismus*² James začíná anekdotou vykreslující jednoduché užití pragmatické metody v praxi:

„Před několika lety jsem s přáteli stanoval v horách, a když jsem se vrátil z jednoho výletu, nalezl jsem přátele v ostré metafyzické debatě. Jádrem tohoto problému byla veverka – živá veverka visí na jedné straně kmene stromu, zatímco z druhé strany stojí člověk. Tento rychle obíhá strom, aby veverku spatřil, ale ač běží ze všech sil, veverka se pochybuje vždy na

opačnou stranu, takže strom neustále zůstává mezi nimi a člověk ji nikdy ani pohledem nezachytí. Výsledný metafyzický problém je tento: Obíhá ten člověk tu veverku nebo ne? Zcela jistě obíhá ten strom a veverka je na tom stromě, ale obíhá tu veverku? V neomezené volnosti divočiny se tato diskuse brzy vyčerpala. Každý zaujal určité stanovisko a tvrdošíjně jej obhajoval; poměr protivníků byl stejný. Když jsem se objevil, tak se samozřejmě každá strana snažila mě přesvědčit, aby získala převahu. Protože jsem si byl vědom scholastické zásady, že kdykoli narazíte na spor, je třeba provést rozlišení, okamžitě jsem po nějakém začal pátrat a našel jsem následující: „To, která strana má pravdu,“ řekl jsem, „závisí na tom, co prakticky myslíte, když říkáte obíhat veverku. Pokud míníte to, že člověk je vůči této veverce nejprve severně, pak východně, pak jižně, potom západně a pak znovu severně, pak zřejmě veverku obíhá, neboť se na těchto místech po řadě nachází. Ale pokud máte na mysli, že člověk je nejprve před veverkou, pak na pravo od ní, pak za ní, potom na levo a konečně zase před ní, pak veverku neobíhá, neboť díky pohybu, který veverka sama vykonává, je neustále břichem k člověku a zády od něj. Přijměte toto rozlišení a nezbyvá žádný další důvod k polemice. Obě strany mají zároveň pravdu a zároveň ne v závislosti na tom, zda přidělují slovesu obíhat jeden praktický význam či druhý.“³

James říká, že: "Pragmatická metoda je primárně metodou řešení metafyzických problémů, které jsou jinak neřešitelné"⁴. Co to znamená? Pragmatismus připouští mnoho možností, ale jeho metodě nejde o konkrétní vyřešení všech tvrzení, první co nabízí je interpretace problému a v něm obsažených pojmů, dále zkoumá jejich praktické důsledky a pokud praktické důsledky nemají, problém je tím bezobsažný a obě strany mají sice "svou" pravdu, ale jedná se pak o plané řeči bez významu. Je tedy takovým zvláštním sítem problémů a názorů. Pro zařazení této myšlenky se odkazuje na Peircův princip pragmatismu a na chemika Ostwalda, který nezávisle na nich pragmatickou metodu aplikoval. Ostwald napsal Jamesovi dopis, ve

kterém píše: "Každá skutečnost ovlivňuje naší praxi a tento vliv je pro nás významem této skutečnosti. Jsem zvyklý ptát se svých studentů: Jakým způsobem by se svět lišil, kdyby ta která alternativa byla pravdivá? Pokud nelze nalézt žádný potenciální rozdíl, pak je tato alternativa smysluprázdná"⁵. Je to otázka k zamyšlení, kolik rozporů postrádá smyslu, když je podrobíme zkoumání jejich praktických důsledků. Přitom, pragmatismus není nic nového a částečně ho užíval už například Sokrates, Aristoteles, Locke, Berkeley a Hume, tedy převážně empirické křídlo světové filosofie.⁶

Jak už jsem ale výše zmínil, pragmatismus není cíl, nýbrž cesta, nedává si primárně za úkol přinášet jasné a nepopíratelné výsledky, ale vytváří metody a teorie (tedy alespoň v době, kdy James o pragmatismu přednášel). James se vyjadřuje i k otázkám víry a mystiky: "Pragmatismus je ochoten přijmout cokoli, následovat logiku, tak smysly, a vážit si i obyčejných a nejosobnějších zkušeností. Bude brát v potaz i mystické zkušenosti, pokud budou mít praktické důsledky. Přijme i Boha, který žije v samotné nečistotě privátních faktů, pokud by zde mohl být pravděpodobně nalezen... jak by mohl pragmatismus popírat existenci Boha? Bylo by z jeho pohledu nesmyslné považovat něco tak prakticky užitečného za nepravdivé."⁷ K jeho pohledu na náboženství se ještě vrátím v kapitole *2.3 Pragmatismus a náboženství*.

Pokud chceme hledat pravdu, musíme se nejdříve odprostit od dogmat a pravd, které by naše hledání mohlo zkreslovat, není možné se jich úplně zbavit a bylo by to i kontraproduktivní, ale lze na věci pohlížet s nadhledem, který nabízí právě pragmatismus. Zbývajíc část kapitoly je již převážně věnována teorii pravdy.

2.2.3 Pragmatická koncepce pravdy

Pragmatismus se při svém rozvoji pustil do mnoha filosofických témat a problémů, teorie pravdy není výjimkou a zároveň patří k nejvýznamnějším pragmatickým myšlenkám vůbec. Tomuto tématu mimo jiné James věnuje zvýšenou pozornost ve dvou svých přednáškách. Začíná v druhé polovině

přednášky *Co znamená pragmatismus*⁸ a pokračuje v přednášce *Pragmatická koncepce pravdy*⁹.

James rozebírá vývoj vědy od doby, kdy se začala rozpracovávat induktivní logika. Vědci věřili, že jim matematizace zákonů dala dokonalý recept na neměnné rozluštění všech tajemství světa, později se ale začal prosazovat názor, že všechny takto objevené zákony jsou pouhé aproximace, tedy přiblížení pravdě. Objevilo se bezpočet různých zákonů a teorií, které mezi sebou i soupeřily, a tak se zjistilo, že žádná z těchto teorií není dokonalým obrazem skutečnosti, jen nabízí určitý pohled na problém a vede k objevování dalších, nových teorií. Induktivní logika se tak stala nikoli řešením, ale prostředkem a jazykem vědy. Dle Jamese proces přetváření pravdy a pravdivosti, správně popsali Dewey a Schiller: "Všude, říkají tito učitelé, znamená "pravdivost" našich myšlenek a přesvědčení totéž, co ve vědě. Znamená jen to, že myšlenky (které nejsou samy pouhé součásti naší zkušenosti) se stávají pravdivé jen potud, pokud nám pomáhají vytvořit uspokojivé vazby mezi ostatními částmi naší zkušenosti, shrnout je a orientovat se v nich pomocí pojmových zkratek, místo abychom následovali nekonečnou řadu konkrétních jevů."¹⁰ Když do názorů a zkušeností jednotlivce vneseme zkušenost novou, nastává zde jisté napětí, s tímto napětím se lze vyrovnat různými způsoby, je to veskrze Peircův princip stavu víry a pochybování (2.1.2). Můžeme nové názory odmítnout, můžeme si je přizpůsobit svým potřebám nebo se můžeme pokusit nastolit novou integritu názorů tím, že na jejich základě modifikujeme ty staré. Nicméně se vždy snažíme si ze svých starých názorů zachovat co nejvíce, protože radikální obraty v osobnosti nepřicházejí najednou, nýbrž postupně. Názor po názoru, myšlenka po myšlence, stavíme mosty ke svému nitru a přijímáme tak nové skutečnosti. K odporu starších pravd se James vyjadřuje takto: "Oddanost starším pravdám je tím nejdůležitějším principem – mnohdy jediným principem – neboť zdaleka nejběžnější způsob, jak nakládat s jevy, které jsou

tak nové, že jejich přijetí by znamenalo podstatné přestavění našich intuicí, je jejich ignorování nebo napadání těch, kteří je objevili."¹¹ Odmítání nových názorů je v dějinách běžná praxe, přesto mnoho z nich si do lidských srdcí svou cestu prokopalo. Novým názorům se nevyhneme, přichází odevšad a zdá se, že jim není konec, jak potom člověk vůbec může zůstat zatvrzelý v názorech svých a odolat tak tomuto náporu? Nemůže a ani by neměl. "Den za dnem prostě přibývají nové obsahy. Nové obsahy samotné nejsou pravdivé, prostě přichází a jsou. Pravda je to, co o nich vypovídáme..."¹². Tímto prohlášením James pomalu odbourává významové vidění slova *pravda* (*truth*), jakožto substantiva a nahrazuje ho přídavným jménem "*pravdivý*" (*true*). "Čistě objektivní pravda, pravda při jejímž vzniku nehrála žádnou roli její úloha uspokojit lidské požadavky sloučením původních částí zkušenosti s novými, se nedá nikde nalézt. Důvody, pro které nazýváme věci pravdivé, jsou stejné jako důvod, proč věci jsou pravdivé, neboť "být pravdivý" znamená pouze vykonávat tuto slučovací funkci." ^{13 14}

Ve svém základu vychází pragmatismus ze slovníkové definice pravdy, rozdíl však vyvstává v interpretaci spojených pojmů a tam se staví do silné opozice proti racionalismu, v jehož duchu James tuto svou přednášku vede. Pravda je shoda myšlenky s realitou, o tom není sporu, otázkou však je, jak vnímáme pojmy shoda a realita – zde pragmatismus začíná svou analýzu. James uvádí příklad s hodinami na zdi. Několik různých lidí se podívá na hodiny na zdi, předpokládají, že jsou to hodiny, protože to vychází z jejich předchozích zkušeností; ale hodiny nejsou jen obal, který vidíme, ale i mechanismus, který nevidíme. Všichni tuší, že tam je, jinak by hodiny nefungovaly, ale jejich pojem tohoto mechanismu už není tak jasný, pro laika a pro hodináře je třeba velice rozdílný. V tomto světle se *shoda* už nejeví tak jasná, přesto je přijatelná. Je pravdivé tvrzení, že v hodinách je mechanismus. A je stejně tak pravdivé, když víte přesně jaký. Co je tedy tou míněnou shodou? Pro racionalisty už by tato otázka byla uzavřená, pokud máte

pravdivou myšlenku – vlastníte pravdu a záležitost je u konce. Pro pragmatismus jsou to praktické důsledky, které přinášejí toto rozlišení. Například pro běžného člověka stačí mít pravdivou myšlenku, že to na stěně jsou hodiny, mají mechanismus, který je poháněn, tedy hodiny fungují. Pro hodináře je zas důležité, aby znal mechanismus těchto hodin, kdyby je měl opravit, jeho praktické důsledky myšlenky jsou jiné, přesto oba mají pravdu – pravdu, kterou potřebují.¹⁵

Jak se ale pravdivé myšlenky oddělují od těch nepravdivých? Zkušeností: "pravdivé myšlenky jsou ty, které můžeme přijmout, potvrdit, uznat a verifikovat. Nepravdivé jsou ty, u kterých toto učinit nelze. To je praktický důsledek pravdivých myšlenek; a to je tedy význam pravdy, neboť to je vše, co o pravdě víme."¹⁶ Pragmatický pohled říká, že pravdivost myšlenky není žádná strnulá vlastnost, pravdivost se děje, myšlenka se stává pravdivou a verifikace je ten proces, který jí potom skutečně pravdivou ustanovit může. A tento proces není ničím jiným, než zmíněná shoda, kdy nějakou myšlenku použijeme v praxi, osvědčí se a je tedy potvrzená jako pravdivá. Toto určování pravdivých myšlenek je nejen správné (z toho absolutního hlediska), ale navíc nadevše praktické, protože čím více toho víme, tím lépe dokážeme jednat v různých situacích. Nevztahuje se to pouze na konkrétní témata, ale i obecně, nikdy nevíte, kdy se vám ta nebo ona znalost bude hodit.¹⁷

James se ještě vrací k pojmu verifikace, ta má dva druhy – přímá a nepřímá. Pokud se vrátíme zpět k hodinám, tak abychom mohli s jistotou prohlásit, že to hodiny jsou, museli bychom je otevřít, podívat se na mechanismus a zkontrolovat zda funguje správně – to je přímá verifikace. Nepřímá verifikace znamená, že se podíváme na hodiny, ty tikají, tak předpokládáme, že fungují a řídíme se jimi; nepřímá verifikace neznamena nutně omyl, dokonce se z velké většiny nemylí, pokud jde o zaběhlé věci a pravdy, kterými se řídíme v běžném životě, věci, které už máme třeba

ověřené předchozí zkušeností. "Pravda ve skutečnosti z velké části žije na dluh. Naše myšlenky a přesvědčení platí, dokud je někdo nezpochybní, stejně jako bankovky platí, dokud je někdo neodmítne... Ale pilíři celé této nadstavby jsou přesvědčení někým konkrétně verifikovaná." ^{18 19}

Pochopitelně se tato otázka nevztahuje jen na věci světské, ale i na mentální ideje. Pokud jde o matematiku, jsou zde nezpochybnitelné principy, kterými se řídíme, a pokud se základy matematiky nezmění, budou platné věčně. Pokud spojujeme abstraktní ideje, musí se tato činnost řídit přísnými logickými zákony, protože jinak verifikovatelné nejsou. Tyto mentální procesy často bývají propojeny s realitou ve velice plodném spojení, ku příkladu výpočet obvodu kružnice matematicky a verifikace uvažování logikou, nicméně jejich hranice by měly být udržovány.²⁰

Vraťme se ale k otázce shody, co to tedy znamená? "Shodovat se s nějakou skutečností v nejširším smyslu slova může pouze znamenat být veden přímo k ní nebo do jejího okolí nebo být s ní uveden do takového vztahu, že je možné ji vysvětlit lépe, než kdybychom se s ní neshodovali."²¹ Dle Jamese je pro "shodu" stěžejní proces takzvaného *vedení (leading)*, toto vedení směřuje ke shodě, pomáhá nám nakládat s myšlenkami prakticky a správně je ověřovat. Dalo by se říct, že se zde jedná o funkci rozumu, který nás "vede". Předávání pravdivých myšlenek je další věc, stejně jako musíme uvažovat ve správných termínech, aby naše pravdy byly co nejbližší realitě, stejně tak musíme používat správné termíny pro vypovídání o nich. Je to zodpovědnost, na niž narážel už Peirce, která se dá nazvat pojmová etika.²²

Až doposud by ještě někteří racionalisté mohli souhlasit, ale James se ve své přednášce dostává k dělící čáře mezi pragmatismem a racionalismem, a to k pojetí pravdy jako takové. Říká: "Naše pojetí pravdy je pojetí pravdy v množném čísle, pojetí procesů, realizovaných in rebus (ve věcech), které mají jen tu společnou vlastnost, že se vyplácejí (pay)."²³ Jsou pravdy, které nějak (co nejlépe) odpovídají realitě, a jejich přijetím činíme náš život a svět

kolem nás srozumitelnější, jsou to pravdy, které vytváříme skrze poznávání. A zde nastává zlom, protože racionalismus hlásá, že pravda se nevytváří, ale absolutně platí. To je pěkná a vznešená myšlenka, ale otázka je, může někdo s určitostí říct, že poznal tuto absolutní a neměnnou pravdu? Racionalisté s hlavou v transcendentních oblacích tvrdí že ano, pragmatisté s nohama na zemi tvrdí, že nikoliv. Dosavadní zkušenosti a historie lidstva totiž stojí na jejich straně, jelikož mnoho velkých "pravd" bylo již překonáno, nebo neplatí se stoprocentní pravděpodobností. "Lidská přesvědčení ve kterékoli době nejsou nic než zásoba zkušenosti." A pokud něco jako absolutní pravda existuje, tak je to: "ideální úběžník, ke kterému jednou v budoucnu konvergují všechny naše dočasné pravdy."²⁴ Do té doby se musíme naučit pracovat s tím, co funguje, co dočasně platí. Největším rozdílem je ale ten, že pragmatismus nepřisuzuje existenci samotné pravdě, protože to, co nazýváme pravdou, je pro pragmatismus naše přesvědčení, naše pojetí reality, nikoli realita sama; pravdivost faktů je náš soud, ale fakta jsou sama o sobě, bez toho, aby byla pravdivá či nikoliv.²⁵

Kritici si na všech pragmatických prohlášeních a maximech vždy rádi smlsnuli, ale vada jejich kritiky spočívala v tom, že slova pragmatiků špatně chápali, možná je ani nechtěli chápat. Je to pochopitelné, když dosavadní filosofie často a ráda odkazovala na vyšší principy, na neměnné skutečnosti, o kterých tvrdí, že je "objevila" nebo, že je Bůh "zjevil". A tak jakákoliv kritika na jejich naivní objevování reality se nevyhnutelně střetne s odporem. Nedá se očekávat, že si někdo dá tu práci, aby se snažil slova pochopit tak, jak byla míněná; kritik si raději, než aby se odprostil od svých pravd, postaví kolem sebe hradbu z polovičatých argumentů a utvrdí se, že jeho *pravda (truth)* je *ta Pravda (the Truth)*. "Schiller říká, že pravdivé je to, co funguje (works). Proto jej chápou jako člověka, který omezuje verifikaci na nejnižší materiální potřeby. Dewey říká, že pravda je to, co nám dává uspokojení (satisfaction). Jeho chápou jako člověka, který nazývá pravdivým všechno, co kdyby bylo

pravdivé, bylo by příjemné."²⁶ A přeci podle pragmatického přístupu Schiller pouze říká, že pokud je nějaká teorie pravdivá, pak musí fungovat, když nefunguje, tak pochopitelně pravdivá není; pokud je něco ověřeno zkušeností jako platné, pak je to i pravdivé a "funguje" to. Dewey pak upozorňuje na stav neklidu, když jsou narušeny naše víry, znovu nabytý stav víry pak přináší již zmíněný pocit klidu a uspokojení z nalezení pravdy. V tomto světle už jejich slova nezní tak povrchně, ale pro jejich pochopení je třeba se odprostit od starých pravd a idealistického druhu myšlení.²⁷

2.2.4. Proud myšlení

Proud myšlení je jednou z nejznámějších Jamesových hypotéz. To, co je pro nás podstatné při vnímání objektů je to, co si o nich myslíme, jaký k nim máme vztah, a žádné vnímání daného objektu neproběhne bez toho, abychom na něj měli nějaký názor. Pro nabírání zkušeností je tedy myšlení prvotní. James říká, že existuje 5 hlavních vlastností myšlení: "a. každé myšlení má tendenci být součástí osobního vědomí; b. v každém osobním vědomí se myšlení ustavičně mění; c. v každém osobním vědomí je myšlení zřetelně nepřetržitě; d. vždy vystupuje jako zaobírající se předměty nezávislými na něm samém; e. zajímá se o některé části těchto předmětů, vylučujíc při tom jiné, a neustále přijímá nebo odmítá – slovem, vybírá si mezi nimi."²⁸

a. Každé vědomí má tendenci být součástí osobního vědomí

To, že každé myšlení je součástí osobního vědomí, James odvozuje od toho, že nemáme žádné poňetí o tom, že by vycházelo odjinud. Proto, pokud vycházíme ze zkušeností, se myšlení vždy váže k individuu, které myslí. Navíc není možné vyměňovat nebo odevzdávat myšlenky, lze je pouze připodobnit slovy a řečí, ale nejde je předávat jako výseč osobního vědomí.²⁹

b. V každém osobním vědomí se myšlení ustavičně mění

To hlavní, co chce James zdůraznit na plynoucím myšlení je to, že: "...žádný stav, který už uplynul, se nemůže vrátit a být identický s předcházejícím stavem..."³⁰ Za atomy myšlení se dlouho považovaly takzvané jednoduché ideje, něco, co je pokud možno vždy stejné; mělo se za to, že jednoduché ideje o konkrétním objektu stejné jsou. Však pokud je pojmem jako nějaký vjem, tedy nejjednodušší pocit, a připočítáme k tomu proměnlivost myšlení, je pak opravdu tento jednoduchý pocit pokaždé stejný? Pokud stav vědomí ovlivňuje to, jak vnímáme okolní svět, pak stejný být nemůže, protože neexistuje důkaz, že bychom měli o něčem dvakrát ten stejný pocit. Pravdou je, že další pocity o nějakém konkrétním objektu jsou přinejmenším podobné, ale ovlivňujících faktorů vnímání je tolik, že nikdy nemůžou být stejné. Představa o jednoduchých ideách pocitů je tedy nepodložená, každá myšlenka o konkrétním objektu je unikátní. "Každý aktuální stav mozku je záznam, v kterém může oko Všemoudoucího číst celou předcházející historii jeho vlastníka. Je úplně mimo pochybnost, že by se nějaký celkový stav mozku opakoval."³¹ Dále každá tato změna v mozku není bez fyziologických a psychologických následků. Nejen, že do stejné řeky nevstoupíme dvakrát, ale do stejné řeky nevstoupíme jednou, protože když do ní vstoupíme, už je to jiná řeka.³²

c. V každém osobním vědomí je myšlení zřetelně nepřetržité

Nepřetržitost myšlení může doslovně znamenat to, že nemůže být přerušené, je bez zlomů, nedá se dělit. James definuje toto: "Tvrzení, že v každém osobním vědomí se myšlení jeví jako nepřetržité, znamená dvě věci: 1. že dokonce i v případech časové mezery vědomí po jejím uplynutí pociťuje, jakoby patřilo k vědomí před touto mezerou, jakoby bylo jen jinou částí toho samého Já; 2. že změny v kvalitě vědomí nikdy nejsou absolutně nesouvislé."³³ Zmíněné časové mezery se dělí na dva druhy, nepociťované a

pociťované. Nepociťované mezery jsou stavy bezvědomí, epileptické záchvaty, blouznění a podobně, ale protože nejsou vědomím vnímány, nejsou tedy pro něj vnímány jako přerušení. Pociťovanou mezerou je pak především spánek – víme, že jsme nebyli při vědomí, a také víme přibližně jakou dobu, vědomí tedy bylo přerušeno pouze po časové stránce, nikoli po vědomé stránce, jelikož tato mezera je stále součástí jednoho a toho samého vědomí, které okamžitě po probuzení začne opět pracovat a spojí se s vědomím, které před pár hodinami usnulo.³⁴ James zde v tomto článku však nezohledňuje sny, které jsou pravděpodobně také nějakým produktem vědomí, jelikož si je můžeme pamatovat.

Další otázkou nepřetržitosti myšlení jsou kontrasty kvality, často vnímané jako zlomy vědomí, šok který zdánlivě krájí vědomí na oddělené kousky. Tento pocit zlomu, podle Jamese, je částečně výsledkem záměny samotné myšlenky za věc, které si je mysl vědomá a částečně chyba umělého introspektivního přístupu. Záměna se dá jednoduše obejít tím, když si uvědomíme, že myšlenky, pokud jsou kontinuální, musí mít nějaké přechody a tak musí existovat i nějaký přechod, nějaký vztah. Šok z hromu následuje pouze pokud je před ním ticho, ale kdyby nebylo, nebyl by tento hrom vnímán jako šok, ale jen jako poněkud důraznější vjem v toku dalších méně výrazných vjemů. Myšlení tedy nenarušuje: "Přechod mezi myšlenkou o jednom předmětu a myšlenkou o druhém předmětu není o nic víc zlomem v myšlení, jako je spoj v bambuse zlomem ve dřevě. Je částí vědomí stejně, jako je spoj částí bambusu."³⁵ Umělý introspektivní pohled nebere v potaz příbuzné rysy různých předmětů vnímání, ale tyto přechody musí nutně být něčím provázeny, v tomto proudu vědomí, když vezmeme přirovnání doslovně, je mnoho dalších průvodních faktorů více než si uvědomujeme. "Každá myšlenka je ve skutečnosti poznáním věci, kterou pojmenovává, spolu s mlhavým poznáním možná i tisíce dalších věcí."³⁶ James podotýká, že principy mozkové činnosti nám mohou poskytnout vysvětlení tohoto přechodu od myšlenky

k myšlence. O žádném stavu mozku nemůžeme předpokládat, že okamžitě zaniká, jelikož setrvačnost starého stavu je v novém stále přítomná a podle toho se našemu vnímání i nový stav prezentuje, toto je známé jako takzvaný *fenomén kontrastu*. Myšlení má takzvané pevné a přechodné části, cílem myšlení je vždy dosáhnout nějaké pevné části, přechodné části nás pak vedou od jednoho závěru k druhému. Introspektivní pozorování těch přechodných částí je však velice obtížné, ne-li nemožné, odehrávají se totiž velice rychle, často ve zlomku vteřiny, a i kdyby se nám přechodnou část podařilo zachytit v průběhu, přetrhli bychom nit dané myšlenky tak, že by přestala dávat smysl. Další otázkou v myšlení je otázka jazyka a významu, žádný jazyk totiž nedokáže popsat nějaký stav ve všech jeho souvislostech najednou. Když slyšíme slovo, tak si samozřejmě nějaké z těch souvislostí uvědomíme, ale jsou za prvé čistě subjektivní a za druhé určitě si neuvědomíme všechny. Zvykem jazyka a empiristů je předpokládat, že kde není jména, není ani entity. Přesto při bližším ohledání našeho myšlení zjistíme, že nalezneme spoustu němých stavů a přechodů, pro které nemůžeme nalézt ta správná slova a můžeme je pouze opsat, když ne zachytit. Změn v mozku je však tolik, že se tyto části myšlení ani nejsou příliš vnímány jako podstatné, tento nepřetržitý proces změn a přechodů, jedno táhlé vědomí, je právě tím jedním proudem myšlení.³⁷

d. Myšlení se zaobírá předměty nezávislými na něm samém

"Lidské myšlení vystupuje jako zaobírající se předměty nezávislými na něm samém, t. j. je kognitivní anebo má funkci poznávání".³⁸ Tato myšlenka musí nutně předpokládat existenci objektů nezávislých na mysli, tedy v protikladu k absolutnímu idealismu, kde jsou nekonečné myšlení a jeho objekty spojeny v jedno. To, že objekty mimo nás reálně existují, můžeme odůvodnit ku příkladu tím, že o těchto objektech existuje nepřeborné množství lidských myšlenek a o konkrétních předmětech se do jisté míry tyto

myšlenky shodují. Nicméně, jak již bylo řečeno, proud myšlení stále plyne a dva vjemy stejného objektu nikdy stejné nejsou, zkušenost není nikdy identická. S tím, že přicházejí nové zkušenosti o tom samém objektu, se vytváří názor na danou věc, z minulosti se do přítomnosti vyvolává předchozí názor o objektu, který je opět modifikován. "Mysl, která si uvědomila své kognitivní funkce, se stala sama pro sebe tím, co nazýváme psychologem. Nepozná pouze věci, které se před ní objevují, ale též ví, že je pozná."^{39 40}

Toto rozvažování však není nutně prvotní, musí mu předcházet vnímání objektů, ovšem na to, abychom zjistili, jak probíhá, musíme nějakým způsobem potlačit rozvažovací činnost mysli. James uvádí příklad, že ve stavu uspávání anestézií se ztrácí dříve vědomí Já než rozeznávací schopnost, tedy rozeznávání objektů může probíhat i bez přítomnosti rozvažovacího Já, ale takto nabytá zkušenost asi nebude příliš silná či jasná. Co ale znamená *objekt* v psychologii? James říká, že objekt není jednotlivina, ale celý jeho obsah, tedy pokud je nějaká věta popisující nějakou věc na nějakém místě, je celá tato věta, a ne pouze její části, objektem myšlení. "Objektem každého myšlení potom není nic méně a nic více, než vše, co toto myšlení myslí, přesně tak, jak to myslí, bez ohledu na složitost věci a symboličnost způsobu myšlení."⁴¹ "Další věc, kterou je potřeba vyjasnit, je, že navzdory libovolné složitosti objektu, myšlenka o něm je jediným nedělitelným stavem vědomí."⁴² Tímto tvrzením James popírá pravdivost teorie asocianismu, která připouští dělitelnost myšlenek, protože toto krájení na jednotlivé ideje narušuje komplexitu a vztahovost myšlení a tudíž by mělo být potlačeno. Na závěr ještě James upozorňuje, že celková myšlenka je přítomná nejen před tím a potom, co je nějaký výraz vyslovený, ale i v každé jeho vyslovované části, je to jakýsi podtext myšlenky a žádné slovo v pochopené větě nevstupuje do vědomí jen jako prázdný zvuk.⁴³

e. Myšlení se zajímá o některé části předmětů, vylučujíc při tom jiné

Poslední vlastností myšlení, na kterou chce James poukázat, je, že se vědomí vždy zajímá o jednu část svého objektu víc než o druhou. "Zvýraznění a důraz jsou přítomné v každém našem pocitu. Zjišťujeme, že je (dost) nemožné rozptýlit svojí pozornost stejně na všechny dojmy."⁴⁴ Příklad je třeba s tikáním hodin, zvuk tikání by měl být pořád stejný, přesto podle toho jak ho posloucháme a dáme si důraz na jednu ze dvou dob, vytváří nám to rytmus, pokud se zaměříme na dobu druhou, rytmus se změní. Selektivita vnímání jde však ještě dál než je nerovnoměrná pozornost, většinu věcí před námi dokonce ignorujeme a to do té doby, dokud se na ně nějakým způsobem nezaměříme, jsou jenom jakýmsi pozadím, nemůžeme říct, že vstupují do zkušenosti. Naše smysly jsou nějakým způsobem nastavené, aby viděly to, co normálně vidíme, ale co je mimo toto nastavení, jako by pro smysly neexistovalo, například atomy a jejich pohyb. A jsou to naše smysly, které pro nás dávají světu dynamiku: "Z toho co je samo o sobě nerozlišitelným, plným kontinuem, zbaveným rozdílnosti a nebo důrazů, nám naše smysly prostřednictvím pozornosti vůči jednomu pohybu a ignorováním druhého vytvářejí svět plný kontrastů, ostrých akcentů, prudkých změn a malebného světla a stínu."⁴⁵ Takovéto vnímání věcí má samozřejmě své meze a ačkoliv žádný člověk nevnímá stejnou věc stejným způsobem, tak v globálním měřítku (nebo spíš v rámci druhu) rozdíly ve vnímání nejsou tak velké a selekce mysli vybírá vjemy tak, aby co nejpravdivěji o dané věci vypovídaly. Selektivní aktivita mysli má mnoho forem, je jimi například uvažování, vylučování a zájem, a je přítomna v každé mozkové činnosti, pochopitelně i v umění, estetice a etice. "Čin nemá žádnou etickou kvalitu, pokud není zvolený z několika stejně tak možných alternativ."⁴⁶ James tím chce poukázat na důležitost těchto kontrastů a pluralitu možností, pokud naše činy nemají alternativy, jsou pro naše vnímání nedůležité, naše volby určují, kdo jsme.⁴⁷

Poslední, co James v tomto článku zmiňuje, je otázka v psychologii zažitých termínů Já a ne-Já. Říká, že co se týče volby, tak není známo, a je to

spíš nepravděpodobné, že by rozdělení světa na tyto dvě části vnímali nějací lidé stejně. Každý člověk spíš odděluje zájem o sebe a o svět kolem sebe na jiném místě, než ostatní, už jen třeba proto, že každý zná jiné lidi, žije na trochu jiném místě a celkově disponuje rozdílným aparátem zkušenosti ve všech oblastech života.⁴⁸

Poznámky k textu - 2.1 William James

1. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. William James, s. 174-175 ISBN 80-88778-45-X. (vlastní překlad)
- 2 JAMES, William. *Pragmatismus : Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 37-53. Dostupné z WWW: <http://en.wikisource.org/wiki/Pragmatism:_A_New_Name_for_Some_Old_Ways_of_Thinking>. ISBN 80-7325-022-5.
3. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 37
4. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 38
5. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 39
6. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 38-40
7. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 52
8. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 42
9. JAMES, William. *Pragmatismus : Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 103-119. Dostupné z WWW: <http://en.wikisource.org/wiki/Pragmatism:_A_New_Name_for_Some_Old_Ways_of_Thinking>. ISBN 80-7325-022-5.
10. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 43
11. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 44
12. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 44
13. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 45
14. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Co znamená pragmatismus, s. 42-45
15. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 103-104
16. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 104
17. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 104-106
18. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 107
19. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 106 – 108
20. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 108-109
21. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 109
22. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 109-111
23. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 111
24. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 114
25. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 111-115
26. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 118
27. JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno, 2003. Pragmatická koncepce pravdy, s. 115-119
28. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Prúd Myslenia, s. 182. Dostupné z WWW: <<http://psychclassics.yorku.ca/James/jimmy11.htm>>. ISBN 80-88778-45-X.
29. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 183-184
30. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 184
31. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 187
32. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 184-188
33. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 189
34. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 189-190
35. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 191
36. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 191
37. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 190-195
38. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 195
39. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 196
40. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 195-196
41. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 196
42. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 198
43. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 196-200
44. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 200
45. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 201
46. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 203
47. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 200-204
48. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prúd Myslenia, s. 200

2.3 Pragmatismus a náboženství

Jelikož pragmatismus bere náboženský prožitek jako věc psychologie, nevyhýbá se mu, ale zkoumá ho z hlediska svých stanovisek. Už od počátku osidlování byla Amerika zahlcena stovkami, až tisíci různých náboženských sekt a názorových uskupení, jednota v takovém státě se stala jedním z největších problémů, pragmatismus se už od počátku nijak nevyhraňoval vůči konkrétnímu náboženství, bere ho jako fenomén a prožitek. Uvedu zde tedy několik myšlenek s náboženstvím spojených.

2.3.1 Aktuální a existující

Aktuální a existující je myšlenka, kterou vyjádřil Charles Sanders Peirce v článku *Answers to Questions Concerning My Belief in God* (1906), kde mluví o svém přístupu k víře. Charakterizoval tuto svou víru jako založenou v instinktu, objevitelnou skrze dumání nad světem idejí, drsných faktů a vyvíjejících se norem. Není to víra v Boha jako *aktuální* (*actual*) nebo *existující* (*existing*) bytost, ale spíš jako *reálnou* (*real*) bytost. Toto poslední prohlášení dále vysvětluje podle správného významu těchto výrazů. Peirce substituuje existenci reálností, protože správným filosofickým významem existence je zasazenost v prostředí a interakce s věcmi v něm, dle jeho slov by bylo poněkud fetišistické říct, že Bůh *existuje*. Kdežto slovo „realita“ ve svých paralelách je používáno ve významu správném. Peirce definuje jako reálné to, co přesto, že si nějaký muž, či muži si o dané věci (ať hmotné, či abstraktní) něco myslí nebo si budou myslet, používajíce své představy a názory, si zachová svůj reálný charakter. Bůh je tedy pro něj něco, co je v nás, v naší intuici.¹

2.3.2 Spása

Myšlenku spásy rozvinul William James v jedné ze svých přednášek, kde tvrdí, že jeden z největších náboženských rozdílů je mezi lidmi, co tvrdí: „svět musí být a bude spasen“ a lidmi, kteří věří, že „svět možná bude spasen“.

Jedná se vlastně o spor racionalismu a empirismu, což jsou v tomto smyslu jen filosofičtí zástupci monismu a pluralismu, pohled je zde však podle Jamese nutné upřít na význam pojmu *možnost* (*possibility*), který ve výsledku nabízí nesmírnou náboženskou inspiraci. Pro běžného člověka je *možnost* stav na pomezí existence a neexistence, nevýznamný, vágní. Za prvé, pokud si stojíte za tím, že je nějaká věc *možná*, dokážete tak vyvrátit její skutečnost i nemožnost. Nejedná se o možnost holou, ale konkrétně založenou, je to celá škála postupující od jednoho konce k druhému. James zde na vysvětlení uvádí příklad: „Například konkrétně možné kuře znamená: 1. Že pojem kuřete neobsahuje kontradikci; 2. Že žádný kluk, skunk nebo jiný nepřítel není na blízku; 3. Že existuje alespoň jedno vejce. Možné kuře znamená aktuální vejce plus slepici, která na něm sedí nebo inkubátor apod. S tím, jak se doplňují aktuální podmínky, se možnost existence stává reálnější. Když jsou podmínky kompletní, přestane být možností a stane se skutečností.“ Pokud nyní stejný princip aplikujeme na akt spasení, dostáváme se k tomu, že pokud řekneme spása světa je *možná*, znamená to existenci podmínek, jejichž plněním se spása stává reálnější. Když v něco takového věříte, nutí vás to podílet se na své vlastní spáse, i spáse jiných lidí, vytváříte hodnotnou činnost, místo toho abyste seděli v koutě a ukájeli se přesvědčením, že máte spásu jistou. Tento přístup stojí mezi soteriologickým optimismem a pesimismem, jeden říká, že je spása nutná, druhý že je nemožná, přístup mezi nimi je Jamesem označován jako meliorismus, je to názor, jež stojí na principu postupného zlepšování a v otázce spásy je postupem k dosažení skutečnosti spásy. Na dodatečné vysvětlení James uvádí, že „spasení“ je pojem, který si každý může vysvětlovat podle sebe a není příliš závislý na doktrínách křesťanských, či jiných.²

2.3.3 Druhy náboženské zkušenosti

Takový nese název titul od W. Jamese, věnovaný náboženství, řeší zde mnoho otázek, já se pouze zaměřím na úryvky z kapitol 18 – 20. Na začátku

si James pokládá otázku, jestli vědomí Božské přítomnosti (divine presence) je něco objektivně pravého. Přiznává, že téměř vše, co se týče náboženství, je zakotveno v pocitech a prožitcích (feeling) a jakákoliv přesná interpretace těchto pocitů je velmi obtížná, ne-li nemožná. Přirovnává popis pocitů, k druhotnému produktu nebo k překládání do jiného jazyka a dodává, že tyto „překlady“ velice trpí na jejich stručnost. Nicméně jakéhosi popisu se přesto musí docílit, abychom se o tomto tématu vůbec mohli bavit. Pro přesnější rozebrání těchto popisů pocitů nastiňuje pragmatický pohled na proces toho, jakou cestu urazí prožitek od počátku až ke svému sdělení jinému subjektu, je to poměrně dlouhá cesta. Na počátku je prožitek (v tomto případě náboženský) ve své čisté podobě, ale už jen samotným působením myslí prožívajícího (subjektu) se tento prožitek mění, dochází k sebereflexi subjektu a následné interpretaci prožitku v subjektu, další krok je popsání prožitku slovy v co nejpresnější podobě, přesto se mnoho věcí abstraktními výrazy a generalizacemi přesně vyjádřit nedá. Rozšířením této cesty je nevyhnutelně i pochopení těchto slov druhým subjektem, kde nastává další problém. Naše subjektivní interpretace pojmů se často různí dle našich zkušeností, je tedy zapotřebí se v generalizacích držet jistých pravidel a vyjadřovat se přesně.³

Když tohle vidíme, je jasné, že je velice obtížné se exaktně pokoušet vysvětlit náboženské prožitky, stejně jako jakékoliv jiné pocity. Jak ale James podotýká, toto byl vždy úkol, který filosofie brala na svá bedra a systematickou práci se komunikace o náboženských prožitcích, a mezi náboženstvími, stává možná. Na druhou stranu, ačkoliv se James snaží o exaktnější pojetí náboženských prožitků, staví se proti přílišnému intelektualismu v náboženství, který svá východiska staví výhradně na logických konstrukcích z neúplných informací, jaké mu poskytuje nekomplexní vidění daných problémů. Tento intelektualismus, převážně zastoupený scholastikou a idealismem, staví na dogmatech a absolutistických systémech, které rozhodně dle pragmatického přístupu neodráží podstatu věci. Dále

James popisuje i nepřesvědčivost náboženských dogmat v křesťanství, která se domnívají, že jeho bezpočetné důkazy Boží existence a výčty Božích atributů, postaví dostatečnou základnu pro věřící na věčné časy. Jak se ale ukázalo, tyto konstrukce podléhají opotřebení a to už jenom tím, že se je někdo opovážil vůbec zpochybnit. Nelítostně se pouští do rozvracení koncepce nekonečných scholastických výčtů Božích atributů a označuje je za naprosto bezcenné a zbytečné, zastává totiž názor, že pro naši víru jako takovou je nepodstatné vědět, co všechno Bůh je; každý ho, ať chceme nebo nechceme, vidíme jinak, a pokud je Bůh sběrníci všech pozitivních vlastností, pak si v něm libovolně každý může najít to, co je pro něj důležité. A je úplně jedno jestli jmenované Boží atributy jsou pravdivé, či nikoliv, jednoduše jsou a na základě toho se v ně věří. Co je skutečně potřebné pro náš praktický život je vědět, že Bůh je všemocný, vševědoucí, spravedlivý a milující. Tento přístup James označuje jako životní náboženství (vital religion), které je podle něj primární a systematika náboženství je až sekundární derivát z toho, co náboženství doopravdy je.⁴

Argument pro aktualitu Božské přítomnosti James nalézá v modlitbě (prayer). Je to podle něj jeden z nejčistších projevů víry, jedná se o vnitřní komunikaci s něčím mystickým a neviděným, není to modlitba naučená z knih a pouze recitovaná, ale modlitba upřímná. Bez takové modlitby, jak říká, není náboženství a především je to jeden z projevů životního náboženství.⁵

Svůj osobní postoj k objektivnosti Božské přítomnosti James vyjádří teprve až na konci svých přednášek. Jako svůj předpoklad tvrdí, že jakási duchovní fakta (divine facts) skutečně existují, jeho pragmatická víra ho vede k názoru, že je více světů vědomí než ten, který často pokládáme za jediný, a proto nemůže popřít ani duchovní rozměr našeho vědomí, či něčeho za jeho hranicemi, jelikož pro naše životy něco znamená.⁶

Poznámky k textu - 2.3. Pragmatismus a náboženství

1. PEIRCE, Charles Sanders. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* [online]. Harvard University : Harvard University Press, 1974 [cit. 2010-07-11]. Chapter 4 Answers to Questions Concerning My Belief in God , s. 340 . Dostupné z WWW: <<http://books.google.cz/books?id=G7IzSoUFx1YC&pg=RA1-PA340&lpg=RA1-PA340&dq#v=onepage&q&f=false>>.
2. JAMES, William. *Pragmatismus : Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. Pragmatismus a náboženství, s. 135-141. Dostupné z WWW: <http://en.wikisource.org/wiki/Pragmatism:_A_New_Name_for_Some_Old_Ways_of_Thinking>. ISBN 80-7325-022-5.
3. JAMES, William. The varieties of religious experience. New York: Macmillan Publishing Co, 1979. s. 337-338 (vlastní překlad)
4. JAMES, William. The varieties of religious experience. New York: Macmillan Publishing Co, 1979. s. 339-349 (vlastní překlad)
5. JAMES, William. The varieties of religious experience. New York: Macmillan Publishing Co, 1979. s. 361 (vlastní překlad)
6. JAMES, William. The varieties of religious experience. New York: Macmillan Publishing Co, 1979. s. 401 (vlastní překlad)

3. PRAGMATISMUS A VÝCHOVA

3.1. John Dewey

3.1.1 Bohatý a plodný život světoznámého autora

John Dewey se narodil 20. října roku 1859 a zemřel 1. června 1952, za svých téměř sto let života se angažoval snad v každém oboru sociálních věd, v politice a především v pedagogice, vysloužil si mnohé pocty jak v Americe, tak v zahraničí. Napsal okolo 40 knih a 700 článků a byl představený mnoha různých spřízněných organizací. Jelikož život Johna Deweyho je velice pestrý a vývoj jeho filosofie je výborným příkladem cesty pragmatického ducha, dovolím si zde příběh jeho života více rozepsat. John Dewey se narodil ten samý rok, co vyšla Darwinova kniha *O původu druhů*, což je velice příznačné, když Darwin je jeden z výchozích bodů pragmatismu. Dewey zažil mnoho technologických pokroků, i obě světové války, všechny tyto události v něm formovaly jeho myšlení. Emil Višňovský popisuje šest hlavních etap Deweyho intelektuálního a filosofického vývoje.¹

a. (1875-1879)

Jako většina filosofů Dewey začínal jako nevyhraněný intelektuál, při svém studiu na univerzitě ve Vermontu se v závěrečném roce začal zajímat o filosofii, jeho učitel H. P. Torrey ho vedl rovněž k metafyzice, etice, psychologii a studiu Kanta. Dewey si začal uvědomovat problémy, které plynou z dualismu v myšlení, například věda a víra, uvědomuje si, jak dualismus ostře rozděluje svět, který by měl být spojený. Oslovuje ho Thomas Henry Huxley, biolog a obhájovatel Darwinovy evoluční teorie (dokonce přezdíváný Darwinův bulldog), se svým organicismem, to je soubor systémových teorií obhajujících organickou povahu světa, podobné holismu. Dále ho v této době ovlivnil Auguste Comte, zakladatel pozitivismu a spoluzakladatel sociologie.²

b. (1882-1884)

V těchto letech měl Dewey své neohegeliánské období, stále pod vedením H. P. Torreyho se dále vzdělává ve filosofii a posílá některé své studie vydavateli filosofického časopisu *Journal of Speculative Philosophy* W. T. Harrisovi. Ten je jeho prací potěšen a Dewey se tak rozhodl pro další studium filosofie na universitě v Baltimore, kde se poprvé setkal s Ch. S. Peircem jakožto profesorem logiky. V této době se často pohyboval v blízkosti hegelianů a neohegelianů a tak tím byl dost ovlivněn, jistý Hegelův odkaz v něm zůstal, Dewey především oceňoval jeho umění práce v kontextu a procesualitu myšlení. Svými dvěma články v časopise *Mind* v roce 1886, *The Psychological Standpoint* a *Psychology as Philosophic Method*, se proslavil ve filosofických kruzích, jeho zájem o psychologii začínal narůstat a tak se formovala i jeho cesta k pragmatismu.³

c. (1884-1894)

V roce 1884 John Dewey přešel na Michiganskou universitu, kde působil jako učitel filosofie a psychologie, zde pak napsal svou první knihu *Psychology* (1887) a začíná hlouběji pronikat do problematiky teorie vzdělání. Jednou z prvních věcí, kterých si povšiml, je nedostatečné propojení školní praxe a poznatků psychologie o vývinu osobnosti. V roce 1889 převzal post vedoucího katedry po zesnulém G. S. Morrisovi a jeho záběr vyučovaných předmětů se ještě rozšířil, vyučoval politickou a sociální filosofii, etiku, estetiku, dějiny filosofie, logiku a psychologii. Když vyšly Jamesovy *Principy psychologie* (1890), Dewey si s ním nadšeně koresponduje a upravuje své myšlení o psychologii, tak se tedy dostal do kontaktu s druhým otcem pragmatismu. Při formování své verze pragmatismu se snažil spojit darwinismus a neohegelismus pod názvem *experimentální idealismus*, kterému věnoval několik studií, klíčovou roli zde pro Deweyho hraje logika, jelikož je pro něj studiem procesů praktického lidského myšlení, jako je učení, zkoumání a řešení problémů. Ve stejné době rozvíjí myšlenky o vzdělávání a demokracii,

kde se vrací ke Comtemu a vědě jakožto „organizujícímu a integrujícímu faktoru společenského života“. Dewey si uvědomuje, že věda by měla hrát větší roli v běžném praktickém životě, a zabývá se otázkami, jak toho docílit. ⁴
d. (1894-1904)

V roce 1894 byl Dewey přijat na post vedoucího katedry filosofie, psychologie a pedagogiky na Chicagské universitě. Začíná se zabývat Peircovým pojetím myšlení jako přechodu od pochybnosti k víře a vzniká Deweyho instrumentalismus, ve kterém pravdivost myšlení nespočívá v korespondenci s realitou, ale v jeho funkčnosti v oblasti řešení problémů. Největších objevů však došel ve své experimentální základní škole, kde testoval své pedagogické myšlenky. Pracoval s dětskou psychologií a vnímal děti jako už od narození aktivní tvory, pro které učitelé musí vytvářet podmínky pro vzdělávání. Učení nechápe jako přípravu na život, ale již jako samotný život, tedy by v něm měla platit podobná pravidla, i když pod dohledem pedagoga. Nakonec kvůli různým neshodám Chicagskou universitu opustil, nicméně už si vybudoval takové jméno, že byl zván k přednášení na universitách po celých spojených státech, stal se prezidentem americké psychologické a potom i filosofické asociace.⁵

e. (1904-1939)

Pro Deweyho práci nejvíce významná fáze začíná jeho příchodem na Kolumbijskou universitu v New Yorku v roce 1905. Začíná věnovat více času rozpracovávání své filosofie, sice se zpočátku těžko smiřuje s tím, že nové myšlenky nejsou s nadšením přijímány akademickou veřejností, ale stále získává více stoupenců, jeho žáky nevyjímaje. V tomto období Dewey formuje tři klíčové myšlenky.

Za prvé, realita je totožná se zkušeností, tedy není dualita věcí „pro nás“ a „o sobě“, jde zde o novou Deweyho metafyziku, kdy se vyhýbá všem absolutismům a zjednodušením a místo toho zkoumá vesmír vědeckým způsobem na základech jeho partikularit. Zkušenost je dána interakcí

organismu a prostředí, učí se návykům, nabývá stavy víry založené na poznatcích o světě mimo něj. Celá tato koncepce je popsána v Deweyho díle *Experience and Nature* (1925).⁶

Za druhé, myšlení a reflexe je vlastně zkoumáním. Dewey bere abstrakci poznávajícího subjektu jako umělý vztah; kopírování dané a hotové reality, jak o tom přemýšlejí idealisté a racionalisté, ho neuspokojuje, není dle něj přirozené. Přirozené je konkrétní individuum v problémové situaci, které chce problém vyřešit prostřednictvím zkoumání; zkoumání, které se vztahuje na všechny oblasti života, nejen na zkoumání vědecké. Toto všeobecné zkoumání Dewey rozděluje do pěti bodů: „1. pociťovaný problém anebo těžkost, 2. snaha o přesnější definování problému anebo těžkosti, 3. návrh, hypotéza anebo idea jak problém řešit, 4. racionální vypracování hypotézy z hlediska jejích důsledků pro činnost, 5. ověření, experiment, zkouška v praxi.“ (*How We Think*, 1910)⁷ Axiómy dle Deweyho nejsou ontologické, nýbrž teleologické praktické principy, tedy zaměřené na své účelné použití, ne na abstraktní popisování reality.⁸

Za třetí, v této době vzniká Deweyho nejznámější, a pro tuto práci nejdůležitější, dílo *Democracy and Education* (1916), kde formuluje mimo jiné myšlenku, že výchova je prostředkem objevování nových a šíření starých významů a nejdůležitější roli v ní hraje komunikace jako proces rozšiřování zkušeností, další velkou roli připisuje filosofii, protože podle něj je každá filosofie svým způsobem sociální, nese v sobě otisk doby a tedy i přispívá orientaci v dané době, učí člověka myslet.⁹ Této knize budu ještě věnovat samostatnou kapitolu.

Další věcí, co silně Deweyho ovlivnila, byla první světová válka, podnítila v něm zájem o politiku po sociální stránce a razil teorii, že války vznikají díky špatnému mezinárodnímu uspořádání, částečně předpověděl i druhou světovou válku, když upozornil na příliš znevýhodňující sankce pro poražené Německo z Versaillské Smlouvy. Po první světové válce začíná cestovat, v roce

1919 tráví několik měsíců v Japonsku, kde přednáší a studuje místní společnost a školství, vniká další Deweyho titul *Reconstruction in Philosophy* (1920), kde prohlašuje, že by se filosofie měla více orientovat na tvář současného světa. Po Japonsku odjíždí na dva roky do Číny, kde získává čestný doktorát Pekingské university, tuto zemi si velice oblíbil díky její snaze o pokrok skrze vzdělávání. Dále byl v Turecku, v Mexiku, v Sovětském Svazu jako člen delegátů amerických pedagogů, kde sice píše o místním vzdělávání pochvalně, ale komunismus považuje za příliš nebezpečný a špatný experiment. Když přednáší na universitě v Edinburgu, vydává knihu, která obsahuje další, a nový, celkový pohled na Deweyho filosofii *The Quest for Certainty* (1929) a opět se zde ohrazuje proti dualismu pozemského a transcendentního v současné filosofii.¹⁰

Jeho další často čtené psychologicko-filosofické dílo z této doby *Human Nature and Conduct* (1922) Višňovský komentuje: „Lidskou povahu tu chápe jako složitou spleť impulzů a tendencí, které jsou samy o sobě chaotické. Prvním usměrněním těchto impulzů a aktivity je skupina, do které se každé individuum rodí. Tak vznikají návyky. Návyky však stále narážejí na přirozené impulzy (tužby) a na vlivy měnícího se prostředí. Morálka vzniká celkem přirozeně z interakce těchto třech sil a nemá žádné transcendentální zdroje.“¹¹

V letech 1927 - 1939 Dewey vydává několik titulů s politickou a především sociální tematikou jako *Public and its Problems* (1927), *Individualism Old and New* (1930), *Liberalism and Social Action* (1935), ale jeho největší zpracování koncepce svobody a demokracie můžeme nalézt v díle *Freedom and Culture* (1939). Dewey odmítá totalitu a vysvětluje, jak demokracie v praxi funguje a jak souvisí s kulturou státu. Rovněž byl kritiky tlačěn k tomu, aby se vyjádřil k otázkám umění, náboženství a hodnot, tedy v roce 1934 vydal dva tituly *Art as Experience* (1934) a *A Common Faith* (1934) a v roce 1939 titul *Theory of Valuation* (1939). Umění a víru chápe jako zvláštní součást běžné zkušenosti, ale instituční víru neuznává, jelikož se

od běžné zkušenosti odcizila a je potřeba ji modernizovat. Dále rozlišuje dobra žádaná a žádoucí, tedy krátkodobá a dlouhodobá, hodnoty jsou podle něj výrazy lidských ideálů, formované v průběhu historie a jejich vytváření probíhá podobě jako vědecké usuzování. Do závěru Deweyho pátého období patří ještě dva tituly a to sborník Deweyho článků z měsíčníku *Social Frontier* pod názvem *Experience and Education* (1938) a sumarizace jeho studia logiky pod názvem *Logic: The Theory of Inquiry*. Zde odstupuje od hodnotících pojmů jako pravdivost a nepravdivost a nahrazuje je oprávněnými tvrzeními jako efektivnost, užitečnost, relevantnost, tedy do logiky zapojuje praktické významy hodnocení.¹²

f. (1939-1952)

V poslední fázi svého života se často věnoval sumarizaci svého díla a dopracovávání starších myšlenek, rovněž se vyjadřoval k druhé světové válce, kde nejdřív zastával neutralitu USA, ale později když si uvědomil, jaké nebezpečí Hitler představuje, podporoval tehdejšího prezidenta Roosevelta k vstupu do války. Získal ještě mnoho ocenění a čestných doktorátů z nejrozličnějších universit po celém světě a ještě do svých osmdesáti let pracoval jako přednášející profesor. Sice nebyl výjimečný ve svém projevu jako učitel, ale pracoval se svými studenty a plně se jim věnoval, pracoval s nimi ve skupinkách a spolu s nimi tvořil své myšlenky. Višňovský na závěr dodává, jak Dewey na oslavě svých 90. narozenin formuloval své celoživotní krédo: „Ačkoli jsem se v životě věnoval mnohým věcem, mým osudem je filosofie, kterou jsem chtěl proniknout do jádra problémů našeho praktického života. Budoucnost vidím v demokracii a dobré vůli člověka.“^{13 14}

Prvního června roku 1952 pak zemřel tento velikán světové filosofie, skromný člověk a génius John Dewey, a završil tak éru klasického pragmatismu. Některé jeho převážně pedagogické myšlenky si nyní rozebereme ve větších detailech.

3.1.2 Proč studovat filosofii?

Tento článek Dewey věnuje motivaci ke studiu filosofie, objasnění její důležitosti a je takovým pěkným úvodem k jeho myšlení, i ve výchově. Na začátku připomíná slavný citát o filosofech od George Berkeleyho: „Nejprve jsme zvířili prach a teď si stěžujeme, že nevidíme.“¹⁵ Intelektuální sféra je podle Deweyho znečištěná a plná omylů a polopravd a jediným způsobem, jak se tímto znečištěním nenechat ovlivnit, je za prvé uvědomění tohoto znečištění, a za druhé právě studium filosofie, studium mysli a procesů, metody a vlivu. Filosofové v historii i dnes značně ovlivňovali společnost, vytvářeli intelektuální pozadí doby, toto pozadí však může být značně zavádějící. Dewey velice trefně a vtipně podotýká: „Důvodem pro studium filosofie je, že tu byli filosofové před námi, a jediným způsobem, jak se nenechat jimi zavádět, je stát se taktéž filosofem. Pokud je na chycení zloděje potřeba opět zloděj, dá se oprávněně předpokládat, že i na chycení filosofa je potřebný filosof.“¹⁶ Kde dějiny filosofie rozkrývají tato pozadí z hlediska toho odkud a kdy přišly, tam logika zkoumá legitimitu jejich myšlenek, psychologie zas pohnutky a návyky, které z nich vycházejí nebo k nim vedou a pomocí těchto a dalších oborů je pak rozkrytí oblaku filosofického prachu možné, nevědomé návyky z pozadí doby a společnosti se mění na vědomé objekty našeho zkoumání a jsou připraveny k rozebrání a kritice.¹⁷

Dewey připouští, že poslední dvě století (18. a 19.) se do úklidu ve filosofii pustilo opravdu hodně filosofů a toto kritické období stále trvá, někteří si myslí, že je třeba všechno zahodit a začít znovu, někteří se probírají staršími myšlenkami a hledají mezi nimi ty použitelné a cenné, což Dewey považuje za lepší. Diversita filosofie dodává dynamiku, i když je pak po ní potřeba uklízet, bez konkurence a kritiky by se naše myšlení nikam neposouvalo. Tak či tak Dewey poukazuje na to, že pokud jsme schopni pochopit komplexitu vývoje lidského myšlení a společnosti, dostává se nám nečekaného rozhledu a volnosti a zároveň předesílá důležitost holistické praxe v budoucnosti, tedy

předpovídá vývoj, kde souvislost a propojenost věcí bude hrát značnou roli, jak v péči, výzkumu, tak i běžné praxi; v tom se tak úplně nemýlil. Na závěr článku se Dewey pozastavuje znovu nad otázkou „proč studovat filosofii“ a prohlašuje, že jsou lidé, kteří otázku „proč“ nepotřebují a studují instinktivně, jejich údiv je nevyhnutelně k filosofii vede.¹⁸

3.1.3 Filosofie a americký národní život

Deweyho stať, věnovaná pochopení z obecného hlediska, formování a přístupu k filosofii ve Spojených Státech. Předpokládá se, že filosofie v jisté míře odráží tužby a otázky doby a společnosti, zvláště tedy v intelektuální rovině. Vliv společnosti na utváření filosofických myšlenek je často patrný, a tak se Dewey věnuje americkému individu, jakožto počátku národního myšlení. Evropané často odsuzují americkou filosofii jako materialistickou, mechanistickou, pozitivistickou a neduchovní. Dewey ale vnímá Američany jako prakticky, nikoli pozitivisticky uvažující národ, z toho také plyne jejich touha po praktických přístupech; americká filosofie nepřerušuje vztahy se staršími systémy, jen v nich hledá věci a myšlenky použitelné pro potřeby „amerického ducha“, což nevylučuje známky idealismu. Dalším formujícím prvkem je americká demokracie, vztah individuálního a všeobecného – individuum dostává rozhodovací moc, ale vyvstávají nejrůznější otázky, zda by mělo tuto moc vůbec mít a co to znamená. Nejde zde už o logické individuum, ale o konkrétní individualitu, o běžného člověka s jeho pocity a problémy, s tím, jak je ovlivněn prostředím, ve kterém se vyvíjí.¹⁹

Dewey v tomto článku zmiňuje odvážnou revizi dualismu jako vztah pracovního, ekonomického života a duchovního, etického života v demokratické společnosti nebo jako vztah chtění a rozumu. Nicméně už nechápe dualismus jako oddělení dvou neslučitelných pojmů, ale jako dvě strany, které mají mezi sebou vztah a měla by mezi nimi být jakási rovnováha. Dále se dotýká tématu dvou druhů filosofie, filosofie jako systém a filosofie

jako metoda, kde systém je klasickým příkladem středověkých konstruktů více či méně uzavřených pravd, kdežto metoda je neuzavřený systém uspořádaných problémů a myšlenek, podporující další výzkum a interpretaci, s vědomím proměnlivosti pravd. Filosofii jako metodu Dewey považuje za odpovídající americké logice, filosofové mají být zároveň vědci i učiteli a pracovat se svými poznatky v praxi.²⁰

3.1.4. Vliv Darwinismu na filosofii

Jelikož Darwin, ze kterého, jak již jsem předeslal, pragmatismus vychází, způsobil ve filosofickém světě opravdový poprask, John Dewey mu věnoval nejprve jednu svou přednášku na kolumbijské universitě v roce 1909, později ji publikoval v časopise a nakonec rozpracoval do stejnojmenné knihy, která vyšla roku 1910.

O původu druhů vyšlo v roce 1859, celým původním názvem: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, tedy: O původu druhů dle přirozeného výběru, či zachování prospěšných ras v boji o přežití. Důležité je věnovat pozornost slovu *origin*, titul se překládá také jako *O Vzniku Druhů*, ale ani jeden překlad není úplně přesný, ve skutečnosti význam leží někde mezi původem a vznikem, zahrnuje utvářecí proces o počátku dále, stejně tak jako dohledávání původu směrem do minulosti a je to právě slůvko *origin*, které přineslo první vlnu intelektuální revoluce. Většina světa v této době stále věřila, že druhy a věci obecně jsou od Boha nebo se odvíjí od nějakých ideálních předobrazů světa, ke kterým směřují. A najednou přišel Darwin a řekl světu, že předobrazy nejsou a vývoj nevede k nějakému předurčenému cíli. Tím se zvedla vlna odporu nejen od náboženství, ale i od vědy samotné, na což se zde snaží Dewey upozornit především, protože jak podotýká, Darwin si se stížnostmi teologů příliš hlavu nelámal. Jeho cílem bylo hlavně na tuto myšlenku upozornit vědce. Pro pochopení k jakému obratu zde došlo Dewey považuje za hlavní pochopit, jak se o tomto tématu smýšlelo před

Darwinem.²¹

Převládající přesvědčení už od dob Aristotela, které se příliš nezměnilo, bylo, že věci mají svůj ideální cíl, který je předem daný a idea věci je věc ve své dokonalosti a konečnosti. Všechno poznání které potřebujeme tedy existuje ve formě idejí, které se snažíme objevit a pojmout, odkrýt tak neměnné absolutní principy vesmíru. Tyto principy se musí vyhledávat rozumem, protože smysly nás klamou a jsou zavádějící, kdežto sféra transcendence je neměnná. Řekněme, že je svým způsobem uklidňující, že vše má svůj účel a cíl. Dewey aplikaci tohoto přístupu k přírodě, či k universu, shrul takto: "Příroda: a) nedělá nic zbytečně, ale vše ze skrytého účelu; b) v přírodních smyslových událostech je proto obsáhnutá duchovní kausální síla, která jako taková uniká vnímání, ale postihuje se osvětleným rozumem; c) manifestace tohoto principu přináší subordinaci hmoty a smyslů jeho realizaci a toto nejvyšší naplnění je cílem přírody a člověka."²² Nicméně Darwin pochopitelně nebyl první, kdo se pokoušel tento koncept nabourat. Dewey uvádí jména jako Galileo Galilei, který stál na straně proměnlivosti a rozmanitosti světa a naboural přesvědčení své doby svou heliocentrickou soustavou a ačkoliv byl donucen inkvizicí odvolat, výrokem "Přece se točí!" (do češtiny je to ovšem nepřesný překlad, místo "točí" je přesnější "pohybuje") dal však pevně najevo, co si myslí, a nakonec jeho teorie byla uznána jako pravdivá. Další byl například Descartes, Koperník, Kepler. Tito mužové připravili půdu pro Darwina, aby vůbec mohl přijít a posunout myšlení vědy zas o krok dále.²³

Pokud ale všechno stvořené má nějaký dokonalý cíl, jak potom může nějaký druh vyhynout? Bylo snad jeho účelem a cílem vyhynout? Ne, nedokázal se adaptovat na prostředí a proto vyhynul, cena za neschopnost je smrt, pokud není subjekt, či druh, schopný pracovat s aktuálními podmínkami, důsledky jsou pro něj špatné, ne-li katastrofální. Takto řečeno, zní to oproti krásnému světu idejí velice krutě, což pochopitelně některé idealisty a

racionalisty jen utvrdilo v jejich pravdě a světa idejí se nechtěli vzdát. Pokud neexistuje absolutno, kam vše směřuje, a místo toho nás zajímá aktuální dění, dochází zde k velkému obratu ve vědě i filosofii. A tento trend katalyzoval Darwin. Dewey se vyjadřuje k ustupujícímu absolutismu takto: "Nahrazení tohoto druhu všeobsáhlého typu filosofie nepochybně nepřijde díky čirému logickému vyvrácení, ale spíš díky narůstajícímu uznání jeho zbytečnosti."²⁴ U toho se Dewey nezastavuje a vyjadřuje názor, že idealizace a racionalizace světa je v konečném důsledku přiznáním neschopnosti pojmout dění věcí takové, jaké je. Absolutisté vytvářejí velké teoretické systémy jak poznávat svět, ale pokud se filosofie nezačne chovat skromně a zodpovědně, tedy poznání budovat od počátku věcí, na základě jejich pozorování v praxi, v poznávání světa se o moc dále neposuneme.²⁵

Pro shrnutí, dle Deweyho jsou dva zásadní důsledky Darwinistického způsobu myšlení: a) objevuje se mnoho zodpovědných pokusů revidovat klasické filosofické systémy v souladu s ním b) vzhledem k narůstajícímu útlaku absolutistické filosofie, se začali její stoupenci bránit a to byl počátek otevřeného rozdělení vědy a filosofie.²⁶

3.1.5 Vliv pragmatismu na výchovu

Dewey píše o tomto tématu ve třech článcích v *Progressive Journal of Education*. Dle pragmatické teorie inteligence jedince a jeho schopnost řešit problémy s její pomocí vzniká a vyvíjí se z dostatku podnětů vnějšího světa v oblasti zachovávání vlastní existence a jejího zpřijemňování. To samé se dá aplikovat i na společnost, princip je stejný. Dewey to nejjednodušším způsobem popisuje jako biologický problém individua a ekonomický problém společnosti. Myšlení je tedy schopnost relevantního a nejefektivnějšího výběru řešení nějakého problému v praxi, poznání pak není snahou o kopírování venkovního světa, ale rozřazování funkcí věcí pro lepší kontrolu nad prostředím individua, posléze společnosti.²⁷

Dewey připomíná, že před pragmatickou teorií existovaly dvě hlavní

teorie podstaty inteligence a) transcendentální teorie čistého racionalismu, daná apriorní síla teoretického poznání, b) mysl je čistý kus papíru, nebo-li něco pasivního, do kterého se otiskávají objekty existující mimo něj, mentální schopnosti se tímto působením rozvíjí. Pragmatismus může částečně souhlasit hlavně s druhou teorií, tedy souhlasí s tím, že se mysl vyvíjí, ale je to proces aktivní, nikoli pasivní. Pravdivé poznání není duplikátem originálu objektu, ale instrument úspěšného konání: "To, čím se měří jeho hodnota, jeho správnost a pravdivost, je stupeň jeho platnosti pro řízení aktivit živých bytostí směrem k úspěšnému výsledku."²⁸ Bereme-li toto v potaz, úkolem výchovy by potom mělo být formování mysli tak, aby byla schopná jednat a správně vybírat v životních situacích. Nicméně podmínky se stále mění, přidávají se další ovlivňující faktory jak s věkem jedince, tak napříč dějinami, či vývojem společnosti. Postupem času od starých vědců a filosofů po současné se fakta a teorie stále přidávaly, nabalovaly a revidovaly, je to ekvivalent organické evoluce, ale stejně jako v organické evoluci musí zde působit nějaký vyrovnávací faktor. Za tento faktor Dewey považuje pocity, pocity se totiž ozvou ve chvíli, kdy nastává změna; poznáme kdy nastává nepříjemná změna, poznáme kdy nastává příjemná změna – to je pro individuum. Pro společnost si můžeme povšimnout podobného faktoru, jelikož vždy, když přicházejí změny, mnoho lidí se ozve, protože je pro ně změna buď příjemná nebo nepříjemná a příliš drastické skoky se vždy setkávají s odmítnutím, musí uzrát jejich čas a stejně tak je to i s pocity, jsou vyrovnávacím prostředkem změny.²⁹

Dále už se Dewey konečně vyjadřuje k výchovné metodě ve světle pragmatické koncepce mysli. Uvádí tři důležité body ve výchově. 1) Po dobu prvních roků života dítě projevuje velký zájem o svět kolem sebe i o samo sebe, učí se ty nejzákladnější dovednosti, učí se používat končetiny a vnímat smysly, nejdůležitější je udržet pozornost dítěte činností. Zájem dítěte je to, co mu zprostředkovává zkušenosti a vyvolává potřebu nových zkušeností,

zpočátku se učí velice rychle, ale později, kdy přicházejí komplexnější zkušenosti, dítě potřebuje někoho, kdo ho správně provede na cestě poznání, zde začíná vědomá výchova, ve které už je potřeba kompetentního vychovatele. 2) V tomto bodě přichází kultivace, už do nějaké míry rozvinutých dovedností a smyslů jedince, skrze praktickou činnost, která může být komplexnějšího a specializovaného charakteru. Může jít o práci se dřevem, šití, vaření, složitější dětské hry, sport a podobně, činnosti které patří do základní praktické výbavy lidstva (záležitosti na konkrétním historickém období) i teoretické znalosti o přírodě a světě kolem nich. Pochopitelně, zde je už nezbytná role učitele, který jim tyto informace, či dovednosti, zprostředkovává takovým způsobem, aby, jedinci na své úrovni způsobilosti, byli schopni danou činnost zvládnout. 3) V pozdějších letech vzdělávání jedince už přichází na řadu složitější myšlenkové konstrukty a intelektuální zásoba se rozrůstá, jedinec by měl být schopný své znalosti a schopnosti používat, plánovat, racionalizovat. Zároveň se ale nesmí na školách opomíjet praktická část vzdělávání, která by měla být v rovnováze se znalostmi teoretickými, poznání je bez praktické části nekompletní a myšlení není uvedeno do těch správných souvislostí. Ačkoliv i teoretikové mají své místo, učenci a matematici se též zasloužili o svou část poznání.³⁰

Z tohoto schématu Dewey formuje tři zásady pragmatického školství:

- A) Universální princip tkví v aktivitě studentů, v praktické činnosti.
- B) Informace se studentům poskytují nenásilnou formou, budou vždy uváděni do co možná největšího počtu praktických souvislostí s daným tématem.
- C) Nabourává dogmatický přístup k pravdám, v pragmatismu mají pouze povahu pracovních hypotéz, nutí jednotlivce stále znovu své pravdy ověřovat a posouvat.³¹

V posledním článku se Dewey ohlíží za historií vývoje přístupu ke školství a v čem vidí jeho budoucnost. Za poslední dvě až tři století si učitelé stěžovali, že vyučovaná látka je příliš umělá a vzdálená od života, učivo bylo

příliš symbolické. Tedy se postupně začala dostávat do učiva látka z věd a historie, protesty se pak týkaly jejího výlučně informativního charakteru, všechna látka byla učena skrze memorování. Až v nedávné době (tedy 19. století) začala do škol pronikat praktická činnost, vyučování základních druhů řemesel v pracovních činnostech, výuka umění a hudby. Vůči tomu se zvedla vlna odporu, která chtěla učivo jednoduché, až návrat k triviu, osnovy byly podle nich příliš přeplněné a roztroušené, víc než jsou studenti schopni zvládnout. Tedy se ptáme po nějakém sjednocujícím cíli. Soudobým trendem se pomalu stávala výchova skrze zaměstnání, povolání a profese, centralizované okolo technických škol, které vedou směrem k budoucímu využití ve společnosti. Dewey by však rád, aby tento výchovný proces nebyl čistě komerční, ale aby jedince skutečně připravoval na komplexní svět, se kterým se bude potýkat, a aby kultivoval myšlení. Předměty, které tento rozhled nabízejí, jsou nejčastěji sociálního charakteru jako občanská nauka, sociologie, politická ekonomie a politologie, svým způsobem i umění. Je to dalším krokem v pedagogice, kdy škola ztratí svůj speciální etický kodex, který jí izoloval od okolního světa, a na místo toho se začlení do dění ve společnosti a se společností se bude vyvíjet.³²

Poznámky k textu - 3.1 John Dewey

1. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. John Dewey, s. 316-317. ISBN 80-88778-45-X.
2. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 317
3. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 317-318
4. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 318-319
5. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 319-320
6. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 321
7. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava 1998. John Dewey, s. 322
8. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 321-322
9. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 322-323
10. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 323-324
11. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 324
12. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 325 – 326
13. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 327
14. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. John Dewey, s. 326-327
15. George Berkeley. In *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. St. Petersburg (Florida) : Wikipedia Foundation, , last modified on 23. 6. 2010 v 10:30. [cit. 2010-07-11]. Dostupné z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/George_Berkeley>.
16. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Prečo študovať filozofiu, s. 328. Dostupné z WWW: < http://books.google.cz/books?id=YfMT4_p-IikC&pg=PA62&lpg=PA62&dq=why+study+philosophy+dewey&source=bl&ots=ZzUPVNYLBz&sig=fydmzVsYHfGDcc71Fso2xHXf3PY&hl=cs&ei=Hs4TKy1FOkfOPng4YoK&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBUQ6AEwAA#v=onepage&q=why%20study%20philosophy%20dewey&f=false>. ISBN 80-88778-45-X.
17. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prečo študovať filozofiu, s. 328
18. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Prečo študovať filozofiu, s. 329-330
19. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Filozofia a americký národný život, s. 331-333. ISBN 80-88778-45-X.
20. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Filozofia a americký národný život, s. 333-334
21. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Vplyv darvinizmu na filozofiu, s. 335 . ISBN 80-88778-45-X.
22. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv darvinizmu na filozofiu, s. 339
23. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv darvinizmu na filozofiu, s. 336-339
24. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv darvinizmu na filozofiu, s. 342
25. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv darvinizmu na filozofiu, s. 339-343
26. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv darvinizmu na filozofiu, s. 343
27. VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. Vplyv pragmatizmu na výchovu, s. 345 . ISBN 80-88778-45-X.
28. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv pragmatizmu na výchovu, s. 346
29. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv pragmatizmu na výchovu, s. 346-350
30. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv pragmatizmu na výchovu, s. 351-352
31. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv pragmatizmu na výchovu, s. 352-353
32. VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Pragmatizmus*. Bratislava, 1998. Vplyv pragmatizmu na výchovu, s. 353-355

3.2 Demokracie a výchova

3.2.1 Kritický přehled

Dvacátá čtvrtá kapitola díla *Demokracie a Výchova* od Johna Deweyho pod názvem *Filosofie výchovy* je jakýmsi ohlédnutím a shrnutím kapitol předchozích a vyjadřuje tak ústřední myšlenky tohoto díla. Úvodní část kapitoly nese název kritický přehled, což indikuje výše zmíněné. Předcházející kapitoly dělí do tří hlavních částí.

1) V prvních kapitolách se vyjadřuje, že výchova představuje společenskou potřebu i její úkol, výchova v určité společnosti zajišťuje její budoucí existenci. Je neustálým obnovováním významů nabyté zkušenosti a to jak záměrně, tak neúmyslně (přirozeně). Stupeň rozvinutí rovněž záleží na druhu společnosti ve které se individuum vyskytuje, zda je konzervativní nebo evolvující, takové jsou často demokratické a tedy vhodnější pro rozvoj, vzhledem k větší četnosti nových podnětů.¹

2) Zejména v kapitolách 6, 7, 13 a 14 rozebírá, že demokracie v sobě chová ideál neustálého přeměňování zkušeností tak, aby přibližně odpovídaly většinovému společenskému názoru a zároveň tříbí i způsobilost jednotlivců tento názor přejímat a předávat. Na tom se pak zakládá přístup k metodě učení a obsahu učení.²

3) V kapitolách 18 – 23 Dewey upozorňuje, že překážky uskutečňování demokratického principu ve výchově jsou mnohé, domnívá se, že problém tkví hlavně v oddělování různých oblastí zájmu a tato separace vychází z klasického konceptu protikladů, či (opět) dualismu a z ohraničeného třídního systému, ten brání společné spolupráci jednotlivých složek společnosti. Dualita těla a duše, hmoty a mysli, způsobuje i oddělenost mysli od činnosti, Dewey tak oznamuje, že: "původ, místo a úkony ducha jsou v činnosti řídící okolí."³ Snaží se tak o návrat k pojetí přirozené činnosti mysli, která reviduje zkušenosti skrze konání a rozvíjí se na základě společného účelu ve společenském prostředí.⁴

3.2.2 Podstata filosofie

Dewey si dává za úkol popsat a logicky vymezit, co vlastně filosofie je. Na základě předchozích úvah píše, že filosofické soustavy: "...líčí v hlavních rysech nesnáze společenského života doby přítomné; vynášejí na světlo a vykládají, co si lidé opírajíce se o zkušenost myslí o přírodě, o sobě a skutečnosti, která podle jejich domnění je obklopuje a řídí."⁵ Filosofie je tedy zpravidla definována slovy a snaží se shrnout poznatky o světě v jeden celek. Zároveň v historii filosofické školy často i utvářely různé kodexy žití, například stoicismus nebo spojení filosofie s římskokatolickou církevní teologií. Máme zde tedy dvě hlavní hlediska, která definují obsah filosofie, nicméně se na první pohled vzájemně vylučují, protože popisování dějů a skutečností v přírodě je především úkolem vědy a na druhé straně utváření a popisování způsobu žití a jednání je otázkou etiky a sociologie. Přesto když se podíváme celkový pohled a na souvislosti s ním spojené, byla to právě filosofie, která tato spojení vždy vytvářela.⁶

Dewey tedy říká že nemůžeme filosofii definovat pouze z hlediska obsahu. Zamýšlí se nad definicí pojmů celkovost, všeobecnost a vrcholnost, což jsou výrazy ve filosofii často používané. Z toho co o pramatismu víme můžeme rovnou říci, že vyvrcholení poznání, nebo jeho zakončení, v tom absolutním smyslu, je něco vzdáleného, až nemožného. A pokud se půjdeme ptát po faktech o světě, půjdeme spíš za vědou, než za filosofií, pokud se ale budeme ptát jaké stanovisko by jsme na základě těchto faktů měli ke světu zaujmout, je to otázka filosofie, ne vědy. Celkovost poznání v tom pragmatickém smyslu neznamena ukončené poznání, ale sílu jeho integrity v kontinuálním poznání, jeho schopnost adaptace na nové skutečnosti a schopnost revidovat skutečnosti staré. A tak je to i se zbývajícími výrazy, v absolutním smyslu jsou domýšlivé, ale pokud na ně nahlížíme z jiného úhlu, tak konečnost je pouze známka postupu různými úrovněmi poznání od povrchního k hlubšímu a obecnost pouze poukazuje na to, že žádný fakt nebo

jev nestojí ve světě osamocen, ale vždy zapadá do obecného celku světa.⁷

Filosofii je nutno spojovat s myšlením, ne s věděním, jelikož vědění je doména vědy. Filosofování je uvažování nad tím, co si věc, společnost nebo doba žádá. Filosofie přichází ve chvíli když se objeví spor, který je třeba vyřešit, pnutí, které je třeba odstranit, nerovnováha, kterou je třeba obnovit. Filosofie jako myšlenkový proud vystává tam, kde je třeba řešit otázky masovějšího společenského rázu, kde jsou nejistoty, filosofie tyto jistoty hledá. Dewey podotýká že navenek to vypadá, že z historického hlediska filosofie omílá ty samé otázky pořád dokola, ale není to proto, že by se v nich filosofie natolik vyžívala a nechce se jich pustit, ale proto, že jsou to sami lidé a sama společnost, která tyto otázky řeší a kde tyto otázky vystávají. Problém řešení těchto otázek ale spočívá hlavně v rozdělení společnosti na třídy a skupiny, které mají jiné hodnoty a podmínky v životě a jiné názory na řešení daných problémů. Proto žádné řešení nemůže být ideální pro všechny a tyto problémy se stále vrací, jen z drobnými obměnami v rámci technologického pokroku a ve společenském uspořádání.⁸

Ovšem pokud je filosofie nástroj popisování a řešení problémů a otázek společnosti, je zde k nalezení přímá spojitost mezi filosofií a výchovou. Sice jsou i výjimky mezi filosofickými teoriemi, které přílišnou pozornost nevzbudily a tudíž jsou z výchovného hlediska nepodstatné, ale myšlenka zůstává, pokud filosofie odráží problémy doby, je svým způsobem výchovná. A tím Dewey zde vyjadřuje myšlenku, která je pro pochopení smyslu pragmatické výchovy, a zároveň i mé práce, naprosto zásadní: "Chceme-li výchovu pokládati za vytváření základních, rozumových a citových stavů myslí se zřetelem k přírodě a k bližním, je možno definovati filosofii také jako *obecnou teorii výchovy*. Nemá-li filosofie zůstat symbolem nebo slovem neboli tím, co citově vyhovuje několika málo lidem, anebo jen čistě libovolným dogmatem, musí se její soud o minulé zkušenosti a její hodnocení projevit v chování."⁹ Filosofie má dvojitý úkol, posuzovat cíle společnosti a vědy a vysvětlovat její výsledky na základě

toho jak danou společnost ovlivní do budoucna. Aby tak mohla činit musí být nějakým způsobem provázaná s výchovným programem té dané společnosti, protože ten udává vstupní soubor zkušeností se kterým se noví jedinci do společnosti začleňují a oni budou ti, kteří tuto budoucnost ovlivní.¹⁰

Dewey dále poukazuje na to, že filosofie vlastně vznikla z nátlaku potřeb vychovatelských, myslí tím především Athénskou filosofii, protože z hlediska dnešních termínů byli starší filosofové, například Atomisté, spíše vědci než filosofové. Většina filosofů se pak stala zároveň i učiteli a vychovateli, učili vědění o přírodě, o ctnostech, o umění rétorickém a tak dále. S nabývajícími technologickými a společenskými pokroky filosofové řešili aktuální otázky a pracovali se souvislostmi, učili společnost a rozebíraly její potřeby. "Je-li za naší doby zvláště třeba změnit výchovu, je-li proto také naléhavě třeba předělati základní zásady tradičních soustav filosofických, je to proto, že se v společenském životě děje důkladná změna, provázená pokrokem ve vědách, revolucí v průmyslu a rozvojem demokracie. Takové praktické změny nemohou nastati bez naléhavého volání po reformách ve výchově, které by na ně připravovaly; rovněž není možné, aby se vedoucí muži netázali, které ideje a které ideály se v těchto společenských změnách tají a které změny vymáhají, změny idejí a ideálů zděděných ze starších a docela nepodobných kultur." ^{11 12}

Není tedy pochyb o tom, že v tomto světle se filosofie opravdu dá nazvat *obecnou teorií výchovy* nebo spíš dala nazvat, jelikož se její role zdá v současnosti dost oslabená. Hlavní myšlenkou je ale ta, že filosofie a výchova jsou neoddělitelně spojeny, tedy i pragmatismus a jeho výchova k sobě nerozlučitelně patří, pragmatické hnutí je samo svojí výchovnou metodou.

Poznámky k textu - 3.2 Demokracie a výchova

1. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha : Jan Laichter, 1932. Filosofie výchovy, s. 431-432. Dostupné z WWW:
<<http://www.worldwideschool.org/library/books/soc/education/DemocracyandEducation/chap24.html>>.
2. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 432
3. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 433
4. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 433-434
5. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 434
6. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 434-436
7. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 436-437
8. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 437-440
9. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 441
10. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 440-442
11. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 444
12. DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha, 1932. Filosofie Výchovy, s. 442-445

Závěr

Za svůj cíl jsem si určil přiblížit a objasnit pragmatickou filosofii a pragmatickou výchovu. Pro opravdové pochopení myšlenkového proudu je třeba vypíchnout jeho hlavní rysy a dále rozvíjet myšlenky v širších souvislostech, nacházet důkazy na podporu dané teorie a odlišit ji od teorií ostatních, případně zdůraznit její dopady na ostatní filosofické systémy. Všechny tyto aspekty jsem se v průběhu práce pokoušel zohlednit v rámci svých možností a schopností.

Co se výchovy týče, hlavní myšlenka této práce bych řekl spočívá v Deweyho definici filosofie jako obecné teorie výchovy, pokud se tak chápe, a pokud se pod tímto úhlem podíváme i na pragmatismus jako filosofii, zjistíme, že je sám výchovou; takovou, která vede ke ctění faktů i souvislostí mezi nimi a snaží se co nejlépe vysvětlit jak lidé nabývají zkušenosti, utváří si názory a mění názory, zkrátka jak lidstvo "funguje". Odpovídá na otázky, které zajímají vědu i společnost a promýšlí je vzhledem k minulosti i budoucnosti.

Z prostorových důvodů jsem se nezaobíral přímo důsledky pragmatické pedagogiky v praxi, nutno snad jen říct, že mnoho stanovisek a myšlenek které vyslovil a otestoval hlavně John Dewey, se následuje dodnes a pragmatická pedagogika měla velký vliv na současné školství, především pak školství progresivní, kterého je defakto zakladatelem.

Seznam použité literatury

DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha : Jan Laichter, 1932. Dostupné z WWW:
<<http://www.worldwideschool.org/library/books/socl/education/DemocracyandEducation/chap24.html>>.

JAMES, William. *Pragmatismus : Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. Dostupné z WWW:
<http://en.wikisource.org/wiki/Pragmatism:_A_New_Name_for_Some_Old_Ways_of_Thinking>. ISBN 80-7325-022-5.

JAMES, William. *The varieties of religious experience*. New York: Macmillan Publishing Co, 1979.

VIŠŇOVSKÝ, Emil; MIHINA, František. *Pragmatizmus : Charles Sanders Peirce ; William James ; John Dewey ; Richard Rorty*. Bratislava : IRIS, 1998. ISBN 80-88778-45-X.

Internetové zdroje

PEIRCE, Charles Sanders. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* [online]. Harvard University : Harvard University Press, 1974 [cit. 2010-07-11]. s. 340 . Dostupné z WWW: <<http://books.google.cz/books?id=G7IzSoUFx1YC&pg=RA1-PA340&lpg=RA1-PA340&dq#v=onepage&q&f=false>>.

PEIRCE, Charles Sanders. How to Make Our Ideas Clear. *Popular Science Monthly* [online]. January 1878, 12, [cit. 2010-07-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.peirce.org/writings/p119.html>>.

PEIRCE, Charles Sanders. The Fixation of Belief. *Popular Science Monthly* [online]. November 1877, 12, [cit. 2010-07-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.peirce.org/writings/p107.html>>.

JAMES, William. *Psychology* [online]. Cleveland, 1892 [cit. 2010-07-11]. The Stream of Consciousness, . Dostupné z WWW: <<http://psychclassics.yorku.ca/James/jimmy11.htm>>.

Summary

Pragmatismus a výchova

Pragmatism and education

In my bachelors thesis i attended to aproximate and clarify pragmatic philosophy and pragmatic education. To really have an understanding of the stream of thought is to point out its main features and consequently develop thoughts in wider relations, find evidence to support given theory and distinguish it from other theories, or point out the impact it has on other philosophical systems. All those aspects I was trying to make count to the best my own potentiality and ability.

About the education, as I said, the main idea of my thesis is depending on Deweys definition of philosophy as general theory of education, if it is understood like that, and if we look from that point of view on pragmatism as a philosophy, we find out, that pragmatism alone is an education; type of education that leads to respect facts and connections between them and that it is trying to express to the best of its ability how people gain experience, make their opinions and change their opinions, shortly how humankind "works". It answers the questions, in which science and society is interested and thinks them through regarding the past and the future.

Due to a limited space I was not concerned about direct consequences of pragmatic pedagogy in practice, suffice to say, that many of the thoughts and viewpoints pointed out by John Dewey are influencing pedagogy till today, mainly the progressive education of which he can be called upon as one of its founders.